Skript 48.3

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Herfst 2026

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 48 nr. 3, herfst 2026
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.com

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren. Vanaf 2026 is *Skript* gratis digitaal te lezen via platform.openjournals.nl/skript. Geniet u van ons werk en staat u achter onze missie? Overweeg dan *Vriend van Skript* te worden en het tijdschrift te steunen. Elke bijdrage, groot of klein, is voor ons van grote waarde. U kunt het bedrag overmaken naar de rekening van ons tijdschrift: NL96INGB0002624858, t.n.v. Stichting Skript. In de beschrijving kunt u 'donatie Vriend van Skript' noteren.

Redactie Hoofdredacteurs: Annick Gossen en Pim Storm
Lara Blaha, Olivia Jaeggi, Nathasja de Jager, Didi van Loenen, Harmen Luth, Roos Nolten, Anika Salden, Tibbe Schreurs en Vitoria Vinken

Vormgeving Lara Blaha en Arthur Gort

Eindredactie Vitoria Vinken en Harmen Luth

Omslag Lara Blaha

Redactieraad prof. dr. P.H. van Dam, drs. M. den Hertog, dr. N.P.D.W. van Kleij, dr. A. Nobel, dr. M. Rutjes en drs. E. Los

GEACHTE LEZER,

Na een zomer vol reizen presenteren wij met trots het 48e herfstnummer van *Skript Historisch Tijdschrift*. Hierin staat Zacharoula Mouzouri stil bij de Cypriotische wijk Varosha, die tijdens de Turkse invasie van Cyprus in 1974 abrupt verlaten werd. Ze onderzoekt hoe deze vlucht leidde tot een eigen Grieks-Cypriotische vluchtelingenidentiteit onder de voormalige inwoners en hun nakomelingen. De andere artikelen leggen de focus op Nederland in de achttiende eeuw. Pia van der Schaft gebruikt de figuur van de 'petit-maître' in zogeheten spectatortijdschriften om achttiende-eeuwse ideeën over verwijfdheid en genderdiversiteit te analyseren. Onze nieuwe redacteur Nicola van der Wal bestudeert de sociale dynamieken omtrent zelfmoord in achttiende-eeuws Amsterdam aan de hand van notariële attestaties.

Ook Gabri van Tussenbroek kijkt in zijn column naar Amsterdam, maar dan in de middeleeuwen. Met de Amsterdamse koopman Reyer Dircxz – de hoofdpersoon van zijn onlangs verschenen boek – als uitgangspunt, reflecteert hij op originele wijze op de huidige opmars van AI. De middeleeuwen blijven dichtbij in de recensie van *Venice and the Mongols* door Pim Storm. Samen met redacteur Anika Salden interviewde hij daarnaast Edwin Becker, hoofdconservator tentoonstellingen bij het Van Gogh Museum, over de recent geopende tentoonstelling *Whistler. Dandy en dwarsdenker*. Oud-redacteuren Olivia Jaeggi en Krijn Korsman bespraken met Suze Zijlstra en Nettie Schwartz hun nieuwe boek *Bestemming Suriname*. In deze bronpublicatie plaatsen de auteurs drie zeventiende-eeuwse reisverslagen in de context van de opkomende plantage-economie en de mensenhandel naar Suriname. De nieuwe hoofdredacteur Tibbe Schreurs recenseert dan nog *IJdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij*, het boek waarin Rudolf Dekker zich boog over de moeizame verhoudingen tussen historici en de autobiografie.

Tot slot heeft *Skript* met ingang van het nieuwe academische jaar twee nieuwe hoofdredacteurs. Vol vertrouwen dragen wij onze taak over aan Nathasja de Jager en Tibbe Schreurs.

Wij wensen u veel leesplezier!

Annick Gossen en Pim Storm
Hoofdredacteuren

INHOUDSOPGAVE

05 **Zelfmoord in achttiende-eeuws Amsterdam**
Een analyse van sociale dynamieken en attestaties
Nicola van der Wal

15 **Spectatorschriften over de 'petit-maître'**
Een casus in achttiende-eeuwse genderdiversiteit
Pia van der Schaft

24 **'I Left My Soul Inside'**
Varosha, Emotion, and the Making of a Refugee Identity
Zacharoula Mouzouri

34 **Dandy's in het Van Gogh Museum**
Edwin Becker over James McNeill Whistler
Pim Storm en Anika Salden

40 **Een gedachte-experiment met Reyer Dircxz**
Gabri van Tussenbroek

43 **Bestemming Suriname**
Een blik op een prille kolonie en zeventiende-eeuwse zeereizen
Krijn Korsman en Olivia Jaeggi

48 **Recensie: Te land en ter zee**
Venetië en het Mongoolse Rijk
Pim Storm

51 **Recensie: Wie schrijft geschiedenis?**
'IJdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij'. Historici, autobiografie en fictie
Tibbe Schreurs

54 **Abstracts**

ZELFMOORD IN ACHTTIENDE-EEUWS AMSTERDAM
EEN ANALYSE VAN SOCIALE DYNAMIEKEN EN ATTESTATIES

Nicola van der Wal

Tijdens de achttiende eeuw werd de maatschappelijke omgang met zelfmoord in Amsterdam steeds meer geseculariseerd. Door middel van getuigenverklaringen analyseert dit artikel de sociale dimensie van bijna zestig zelfmoorden. Binnen een sociaal netwerk van familie, buren en omstanders komen zowel beschrijvingen van de omstandigheden als concrete vormen van zorg en hulp naar voren.

Op 22 juni 1778 pleegde Maria Edelaar zelfmoord door zichzelf in haar eigen bedstee op te hangen. Vier dagen later werd in een 'attestatie', een type getuigenverklaring opgetekend door een notaris, haar verhaal vastgelegd door haar man en drie buurvrouwen. De verklaring bevatte niet alleen een beschrijving van haar mentale gezondheid – ze werd omschreven als 'niet meer bij haar gezond verstand' – maar ook de gebeurtenissen die voorafgingen aan het vinden van haar lichaam.[1] Op 27 juni werd Maria Edelaar begraven op het St. Anthonis Kerkhof, voor zover bekend een armoedige doch respectabele begraafplaats.[2]

Hoewel deze gang van zaken op het eerste gezicht niet bijzonder lijkt, vond ruim honderd jaar eerder, in 1668, nog de laatste publieke terechtstelling van een zelfmoordenaar zonder strafblad plaats. Hierbij werd het lijk van een zelfmoordenaar publiekelijk op een galgenveld terechtgesteld. Op het moment dat Maria Edelaar zichzelf om het leven bracht, was zelfmoord bijna volledig gedecriminaliseerd; alleen criminelen die hun juridische straf probeerden te ontlopen door middel van zelfmoord werden daarvoor gestraft.[3]

In *Sleepless Souls* verklaart Michael MacDonald deze juridische ontwikkeling vanuit de secularisatie van zelfmoord. Voor circa 1660 werd zelfmoord in juridische en religieuze zin gelijkgesteld aan moord op zichzelf, waardoor het gold als een uiterst zware zonde, die werd toegeschreven aan de invloed van de duivel. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw verschoof de verklaring geleidelijk van religieuze naar medische oorzaken. Steeds vaker werd de *non compos mentis*-verdediging toegepast, waarbij zelfmoordenaars als ontoerekeningsvatbaar werden beschouwd en dus niet werden veroordeeld.[4]

Op basis van lijkschouwingsrapporten, vonnissen en persoonlijke aantekeningen van bestuurder Jacob Bicker Raye en schepen Maarten Weveringh stelde Machiel Bosman dat Amsterdam voorliep op de rest van Europa in tolerantie richting zelfmoord. Waar in Engeland en andere delen van Europa de groei van tolerantie pas rond 1660 op gang kwam, vond in Amsterdam al in 1668 de laatste terechtstelling van iemand zonder strafblad plaats.[5] Deze vroege mate van tolerantie vormt een belangrijke context voor de manier waarop barmhartigheid en sociale omgang met zelfmoord in de stad zich konden ontwikkelen.

In dit artikel ligt de nadruk niet op de juridische behandeling, maar juist op de sociale dimensie van zelfmoord in het achttiende-eeuwse Amsterdam. De stad kende in deze periode een hechte sociale samenhang onder buren, zoals geïllustreerd in het voorbeeld van Maria Edelaar. Het gebruik van juridische bronnen om het alledaagse leven in de stad te doorgronden door in te zoomen op losse details, wint steeds meer terrein. Dit onderzoek analyseert attestaties om te achterhalen hoe naasten en buren in het achttiende-eeuwse Amsterdam zelfmoord bekeken en hierop reageerden.

Voor deze analyse zijn in totaal 59 attestaties onderzocht waarin melding werd gedaan van een zelfmoord, en daarnaast zes attestaties van een mislukte poging.[6] Deze bronnen zijn afkomstig uit het Amsterdamse notariële archief, met archiefnummer 5075, en zijn mede dankzij het project *Alle Amsterdamse Akten* doorzoekbaar. Wellicht als gevolg van het veel hogere indexatiepercentage uit de tweede helft van de achttiende eeuw dateert de meerderheid van de bronnen uit de periode na 1760.[7] Om speculatie niet in de hand te werken, zijn er slechts attestaties onderzocht die een dood specifiek als zelfmoord identificeerden. Daarnaast betreft dit onderzoek sociale interactie in de buurt, dus is de enige attestatie omtrent een zelfmoord in het gevang ook niet meegenomen.

Omdat niet alle bronnen bewaard zijn gebleven, zijn geïndexeerd of in dit onderzoek zijn teruggevonden, ligt de waarde van deze primaire bronnen volgens stadshistoricus Bob Pierik niet in hun statistische representativiteit, maar juist in het bredere inzicht in sociale praktijken.[8] Daarbovenop is het van belang om rekening te houden met de juridische aard van het document. De notarissen schreven omwille van helderheid, protocol of praktisch samenvattend oogpunt vaak niet letterlijk op wat getuigen vertelden, maar pasten bijvoorbeeld vocabulaire of zinsconstructies aan.[9] Het is dan ook riskant om te proberen een specifieke uitgesproken mening uit de verklaringen te halen, aangezien de vervorming van de notaris een barrière vormt.[10] De focus van dit onderzoek zal, in navolging van de methodiek van Pierik, daarom niet liggen op het achterhalen van individuele motieven of statistische data, maar op de terugkerende patronen van sociale dynamieken en structuren. Het zwaartepunt van de analyse ligt daarmee op de acties en beschrijvingen van naasten en buren bij zelfmoorden, om een beter inzicht te krijgen in het sociale beeld.

De aard van de attestatie en de zelfmoordenaar

Het achttiende-eeuwse Amsterdam was een groeiende en enorm dichtbevolkte stad. Juist omdat er zoveel mensen dicht op elkaar woonden, was het van groot belang om een goede reputatie te hebben. Eer werd namelijk gebruikt als een sociale valuta. Binnen elke steeg, straat en buurt was er een eigen sociaal netwerk, waarin men hulp, klandizie, een baan en vriendschap kon vinden. Deze eer werd dan ook met hand en tand verdedigd, vooral in de lagere sociale klassen – daar was een opmerking over iemands eer een volledig acceptabele reden voor een straatgevecht.[11]

Buren waren voor de achttiende-eeuwse Amsterdammer dan ook belangrijke mensen om te vriend te houden, aangezien die in een tijd van dichtbevolktheid veel meekregen van elkaars leven. Hierdoor werden ze gezien als een betrouwbare getuige van iemands eer of oneer. Met name in de armere wijken woonde er vaak een huishouden op elke verdieping, zelfs in de kelder, waardoor men altijd werd omringd door talloze oplettende buren.[12] Naast een figuurlijke 'open' cultuur met veel geroddel en sociale transparantie, was er in deze tijd ook sprake van een meer letterlijke open cultuur. Deuren waren overdag vrijwel nooit op slot en ook ramen stonden standaard

open. Het afsluiten van een deur of raam was ongebruikelijk en kon negatieve invloed hebben op iemands eer, aangezien het de indruk wekte dat er iets te verbergen viel.[13] Deze open wooncultuur verschilt sterk van de hedendaagse striktere scheiding tussen de privé-en publieke ruimte. Zoals Ted Killian stelt, bezit een ruimte dan ook geen inherente vastliggende eigenschappen, maar zijn deze gebaseerd op sociale context en machtsverhoudingen.[14] In het achttiende-eeuwse Amsterdam was de scheiding tussen publiek en privé veel minder strikt, waardoor het huishouden minder afgeschermd was.

Veel attestaties werden geschreven op verzoek van iemand, officieel genaamd de requirant, voor een breed scala aan incidenten, zoals een vechtpartij of verdenking van diefstal. Een attestatie was namelijk een wijze om de eigen kant van het verhaal officieel vast te leggen met getuigen die de waarheid van de requirant onderschreven.[15] In deze analyse is de requirant, in plaats van een 'normale' burger, bij elke zelfmoord de hoofdofficier; diens verzoek wordt vervolgens opgemaakt door zijn persoonlijke secretaris. Hiermee is de attestatie een speciale bron; een zekere kruising tussen een politieverhoor en een vrijwillige verklaring, die eventueel gebruikt kon worden in een juridisch proces.[16]

Hoewel de verklaringen zelf niet onder ede werden afgelegd, konden mensen later wel opgeroepen worden om als beëdigde getuige hetzelfde verhaal te vertellen. Deze mogelijkheid zorgde ervoor dat mensen uit voorzichtigheid over het algemeen dicht bij de waarheid bleven. Wel kon het gebeuren dat getuigen het verhaal enigszins verdraaiden door bijvoorbeeld details weg te laten.[17] Gezien het grote belang van eer en het rondgaan van buurtroddels, is het mogelijk dat getuigen hun verhaal in beperkte mate hebben aangepast om meer sociaal acceptabel te zijn. Deze neiging tot zelfcensuur en zelfbescherming zou bovendien kunnen worden versterkt door de formele aard van het afleggen van een verklaring bij de hoofdofficier, en door de mogelijkheid dat de getuigenis op een later moment in de rechtszaal openbaar gebruikt kon worden.

In de attestatie is vrijwel altijd een voor- en achternaam te vinden, waardoor het vaak mogelijk is om meer informatie over de betrokkenen te achterhalen. Bij een aantal personen werd geen achternaam genoemd, zoals bij Anna, huisvrouw van Jan Steenmeyer. Een dergelijke benaming is een teken dat de getuigen de persoon persoonlijk minder goed kenden. Een van de buren van Anna zei bijvoorbeeld dat zij haar kenden, maar zij hebben met haar 'weynig verkering of ommegang gehad'.[18] In een grote meerderheid van de attestaties wordt wel een volledige naam genoemd, wat het belang van sociale cohesie van de buurt onderstreept.

Om zichzelf van het leven te beroven op een meer gewelddadige manier zochten mensen in de regel een afgesloten plek op. Door de hoge sociale controle en het daaropvolgende gebrek aan privacy in de stad, vooral in armere buurten met dunne muren en open ramen, moesten mensen op zoek naar een private locatie. Een poging tot zelfmoord vereiste echter een plek die niet alleen afgeschermd was voor buren en gemeenschap, maar voor iedereen, aangezien een poging tot zelfmoord een grotere kans van slagen had als deze niet onderbroken werd door welwillende omstanders. Nagenoeg elke zelfmoordenaar uit de geanalyseerde attestaties verkoos dan ook om een ruimte thuis af te sluiten.

Verreweg de meest voorkomende locatie is de bedstee, bij de vrouwelijke zelfmoorden zelfs meer dan de helft. De bedstee was door de ligging in de muur, en daarnaast ook nog de mogelijke gordijntjes en deurtjes, vaak de meest intieme en verborgen plek van een huis. Een groot deel van de zelfmoorden werd thuis gepleegd,

Afbeelding 1: Volks-liedjens, uitgegeeven door de maatschappij: Tot nut van 't algemeen (vijf delen). Harmanus Keijzer en anderen, Amsterdam 1789-1807 Bron: Digitale bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL).

waaruit geconcludeerd kan worden dat er in de gehorige en drukke huizen mogelijk toch een gevoel van privacy en rust in de bedstee en op de zolder kon worden gecreëerd.

Beweegredenen voor zelfmoord volgens naasten en buren

Bijna altijd was de eerste getuige in de attestatie de persoon die het lichaam aantrof. Vaak was dat iemand uit het huishouden van de zelfmoordenaar, zoals een echtgenote, een familielid of dienstmeid. In vrijwel elke attestatie zijn ook buren opgenomen als getuige, die doorgaans te hulp schoten bij de zelfmoord. Buren speelden dus een belangrijke rol in het verlenen van eerste hulp en fungeerden hierover later als getuigen.

In hun verklaring richtten naasten en buren zich niet alleen op de zelfmoord zelf, maar ook op de gemoedstoestand van de overledene. Dankzij de dichtbevolktheid en sociale cohesie golden ook buren als betrouwbare beoordelaars van iemands karakter en gemoedstoestand, waardoor ze uitermate geschikt waren als getuigen.[19]

Bij de vrouwelijke attestaties verklaarde vaak een naaste als eerste hoe de vrouw zich had gevoeld in de periode voor de zelfmoord, waarna buren dit beeld vrij gedetailleerd bevestigden of aanvulden. Bij mannen werden meer algemene of concrete aanleidingen door buren genoemd, zoals armoede of werkloosheid, terwijl specifieke gemoedstoestanden slechts door familieleden of collega's werden beschreven.

Zo werd over zeker acht mannen geschreven dat hun zelfmoord specifiek kwam doordat ze te weinig geld hadden of geen baan konden vinden. Juist bij deze oorzaak lijkt een duidelijk positief oordeel te worden uitgesproken, aangezien bij meerdere van deze mannen specifiek wordt benoemd dat zij, ondanks hun armoede, toch 'ordentelijke' mensen waren, waarmee bijna een vorm van sympathie voor hun daad wordt uitgedrukt.[20]

"IN DE LOOP VAN DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW VERSCHOOF DE VERKLARING GELEIDELIJK VAN RELIGIEUZE NAAR MEDISCHE OORZAKEN"

Naast concretere oorzaken zoals werkloosheid werd er ook een groot aantal zelfmoorden door getuigen toegeschreven aan 'melancholie' of 'zwaarmoedigheid'. Melancholie werd destijds gezien als een medische diagnose met symptomen zoals langdurige triestigheid en het in zichzelf verzonken zijn. Melancholie werd niet alleen door dokters erkend; ook naasten en buren gebruikten deze benaming vanwege de duidelijke symptomen die zij bij de betrokkene waarnamen.

In de attestaties wordt melancholie gebruikt als verklarende diagnose, vaak zonder verdere uitwerking van specifieke oorzaken, maar met verwijzing naar algemene vormen van teruggetrokkenheid en peinzen. Dit sluit aan bij de bevinding van MacDonald dat vrijwel elk teken van verdriet en somberheid achteraf als zwaarmoedigheid werd gezien, terwijl logischerwijs zeer weinig mensen zelfmoord pleegden zonder enig voorafgaand teken van ongelukkigheid.[21]

Hoewel er geen uitdrukkelijke compassie in de attestaties werd geuit, logisch gezien de formele juridische aard van het document, lijkt er wel een vrij neutrale houding te zijn. De melancholie wordt simpelweg benoemd ter verklaring van de zelfmoord, wat suggereert dat deze gemoedstoestand ook in het achttiende-eeuwse Amsterdam in bredere maatschappelijke zin werd erkend en begrepen.

In de attestaties wordt vaak geen specifieke oorzaak voor melancholie genoemd, maar een interessant contrast kan worden gevonden met onderzoek van Jeffrey Merrick over zelfmoord in het achttiende-eeuwse Parijs. Uit het dagboek van een Parijse drukker en boekwinkeleigenaar over incidenten in de buurt konden zeer specifieke aanleidingen tot zelfmoord worden gehaald, zoals mishandeling binnen het gezin.[22] Een verklaring voor dit verschil in detail zou de aard van de bron kunnen zijn; het dagboek was privé, waardoor alle geruchten vrijelijk konden worden opgeschreven, terwijl de attestaties juist een juridische en publieke aard hadden.

Ofschoon de naasten en buren melancholie als oorzaak aanwezen voor zelfmoord, is het goed mogelijk dat zij hun verhaal aanpasten om oneer voor de overledene te vermijden. In sommige attestaties gaven de buren exact dezelfde getuigenis als de inwonende naaste, wat kan duiden op onderlinge beïnvloeding. In andere getuigenissen liepen de verklaringen uiteen, zowel in inhoud als in detail,

waaruit kan worden afgeleid dat de teruggetrokkenheid van sommige mensen daadwerkelijk was opgevallen.[23] Het is dan ook aannemelijk dat getuigen 'uit de buurt' door de sociale controle ten minste een vermoeden of een gerucht kenden, maar ervoor kozen om dit niet te delen.

Naast melancholie werd ook de diagnose van 'niet bij gezond verstand' zeer frequent gesteld door naasten en buren. De symptomen van 'buiten zichzelf zijn' waren een stuk wonderlijker en hierdoor ook voor medische leken makkelijk te herkennen; in plaats van teruggetrokkenheid sloegen mensen wartaal uit en gedroegen ze zich chaotisch.[24] Net als melancholie werd 'buiten gezond verstand zijn' beschouwd als een ziekte waarbij iemand niet zichzelf was, en gold het al sinds de zestiende eeuw als verzachtende omstandigheid bij zelfmoord.[25]

Geregeld lag er een fysieke ziekte aan de basis van deze toestand. Koortsige mensen werden vaak beschreven als 'ijlend' of 'ijlhoofdig', waarbij ze dus ook kletspraat uitkraamden en 'niet bij zinnen' waren.[26] Uit de getuigenissen blijkt dat buren vaak vrij gedetailleerd op de hoogte waren van de ziekte van hun buren, wat de sterke sociale cohesie van de buurt weerspiegelt. Zo werd over een vrouw verklaard dat 'de overleden vrouw seedert ruim veertien dagen is ziek, alsook zij gehoort hebben zware koortsen heeft gehad'.[27] Naast degenen die ijlden van de koorts, waren er ook mensen met verward gedrag, zoals Engeltje Kroese, die de duivel en spoken zag. Op de dag voor haar zelfmoord was zij zo angstig dat ze bij een andere buur in de kelder kwam, waarbij de buurvrouw duidelijk doorhad dat de vrouw 'buiten zinnen' was en haar binnen tot rust liet komen.[28] Hoewel dergelijke situaties zo nu en dan gepaard gingen met overlast, blijkt uit vrijwel alle attestaties hierover dat mensen die 'buiten zichzelf' waren, konden rekenen op ondersteuning van hun sociale netwerk.

In slechts één geval van alle gevonden attestaties is er uitdrukkelijk negatief gereageerd op de gedachten rondom zelfmoord die mensen deelden met hun naasten. Willem van Abcouw deelde zijn zelfmoordgedachten met een oud-collega en diens vrouw, waarop zij hem vertelde dat hij 'zeer kwalijke' gedachten had en hem aanbeval om tot God te bidden.[29] Deze casus toont aan dat een meer religieus en moreel veroordelend standpunt niet volledig uit Amsterdam verdwenen was. Bovendien is deze bron de enige attestatie waarin een gesprek tussen een persoon met zelfmoordneigingen en een getuige zo uitvoerig werd vastgelegd, wat erop wijst dat gelijksoortige gesprekken mogelijk wel zijn gevoerd, maar niet zijn opgetekend.

Reactie en actie op zelfmoord

Binnen de attestatie zijn er drie hoofdfuncties die de naasten en buren kunnen vervullen in de signalering en assistentie rondom een zelfmoord. Allereerst zijn er de getuigen die signaleren dat er iets mis is en vervolgens degene die zelfmoord heeft gepleegd aantreffen. Daarnaast zijn er buren die door deze getuige worden gehaald. Als laatste zijn er buren die op eigen initiatief op de commotie rondom de zelfmoord afkwamen, wat in meer dan de helft van de gevallen voorkwam.

Een veelvoorkomende wijze waarop een naaste of een buur als eerste doorhad dat er iets niet deugde, naast simpelweg de zelfmoord aantreffen, was een gesloten deur of raam.[30] Wegens de culturele norm van ontgrendelde deuren wekte een gesloten en vergrendelde deur, in combinatie met het uitblijven van een reactie bij geklop of geroep, ongerustheid op.[31] Zo vond de buurvrouw van Tobias Abrahams, die al alert was vanwege zijn gemoedsgesteldheid na het overlijden van zijn vrouw, het verdacht dat Tobias 'met veel zorgvuldigheid zig op zijn kamer had opgesloten en de deur toegemaakt, waarover de getuige eenige achterdocht kreeg of hij Tobias

tegens zig zelve eenige kwaat voornemens had'.[32]

Na het aantreffen van een zelfmoord waren er in vrijwel elke attestatie direct andere buren aanwezig, die ofwel gehaald waren ofwel op ongebruikelijke geluiden afkwamen. Zo werd een vrouw, die een gil en een schreeuw gaf toen ze haar man dood aantrof, meteen bijgestaan door drie vrouwen, van wie twee vlak buiten het huis stonden te praten, terwijl de derde alleen arriveerde.[33] Het feit dat twee afzonderlijke groepjes naar binnen gingen bij een teken van onraad, demonstreert de breed gedeelde sociale cohesie.

Hiermee wordt ook wederom de flexibiliteit van de functie van een ruimte volgens de theorie van Killian onderstreept.[34] De gewoonte om deuren gewoonlijk ontgrendeld te laten betekende niet dat zomaar iedereen naar binnen mocht lopen, maar alleen wanneer dat binnen de sociale norm was toegestaan. In noodsituaties verschoof deze machtsstructuur tijdelijk, waardoor ook degenen die normaal door sociale regulering werden tegengehouden, naar binnen konden, vaak regelrecht tot in de slaapkamer.

Niet alleen met betrekking tot de ontdekking zelf, maar ook in de directe nasleep boden buren ondersteuning. Zo werd Louisa, de vrouw van de overleden Christoffel Melgers, na haar flauwvallen door shock uit haar huis weggedragen, waarna haar buren 'eenig soulaas had soeke te brengen'.[35] Buren waren dus niet alleen getuigen maar boden ook troost en ondersteuning aan de ontdekkende naaste.

Afbeelding 2: 'Interieur met een vrouw die aan het naaien is en een kind in een wieg; een ander kind zit op de vloer en een man leunt tegen het raam en kijkt naar binnen; achter de vrouw staan een bed in een nis en een kast. 1672.' Adriaan van Ostade. Bron: © The Trustees of the British Museum. Shared under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) licence.

Dezelfde sociale mechanismen die het binnentreden bij nood mogelijk maakten, werden ook op een andere manier zichtbaar: verhalen over de zelfmoord circuleerden razendsnel door de buurt. Zo is bij Jan 'zeer schielijk in de buurt het gerugt geweest dat Jan zig verhangen had', waarna in elk geval vijf getuigen naar binnen zijn gegaan en zijn verhanging hebben aanschouwd. De eerste getuige die Jan vond, noemde het 'zeer veel menschen'.[36] Nieuwsgierigheid lijkt naast de wil om te helpen dan ook een belangrijk aspect te zijn in de snelheid waarmee de buurt zich verzamelde rondom een incident. Hoewel de grote belangstelling soms als opdringerig zou kunnen overkomen, was het in feite een essentieel onderdeel van de sociale cohesie, omdat het mensen in staat stelde op de hoogte te zijn van ongeregeldheden en daardoor elkaar te hulp te kunnen schieten.

"IN VRIJWEL ELKE ATTESTATIE ZIJN OOK BUREN OPGENOMEN ALS GETUIGE, DIE DOORGAANS TE HULP SCHOTEN BIJ DE ZELFMOORD."

De sociale alertheid van de buurt beperkte zich niet tot het signaleren van een verdachte situatie, maar was ook een belangrijke kracht in het ondernemen van actie en het bieden van hulp aan de zelfmoordenaar. Een dichte deur fungeerde niet alleen als reden tot alertheid maar vormde ook wel een obstakel voor directe hulp. Vrijwel altijd werd er eerst bij een buur nagevraagd of er een logische uitleg was voor de vergrendelde deur en of de bewoner nog recent was gezien. Wanneer die uitbleef, werd gezamenlijk gezocht naar een manier om binnen te komen, bijvoorbeeld door een smid te halen of via een ladder een open raam te bereiken. Zo kwamen Laurens Mulder en zijn buurvrouw in actie toen hij zijn eenjarige kind hoorde huilen achter een vergrendelde voordeur, terwijl de buur zijn vrouw, Maria Pools, de hele dag niet had gezien. Met een geleende ladder klom hij door een raam naar binnen en opende meteen de voordeur voor de buurvrouw. Gezamenlijk troffen ze het kind ongedeerd aan, maar zijn vrouw bleek zichzelf te hebben doodgestoken in de bedstede.[37]

In de bovenstaande attestatie over Maria Pools en haar man Laurens Mulder valt op dat hij eerst de deur opendeed voor de buurvrouw, om zich vervolgens pas te richten op het welzijn van zijn gezin. Het ogenblikkelijk betrekken van buren diende waarschijnlijk niet alleen het verzoek om hulp, maar ook het waarborgen van transparantie en daarmee bescherming tegen mogelijke verdenkingen van moord. Daarom werden bij een vondst uit voorzorg anderen betrokken, zodat zij konden bevestigen hoe iemand was aangetroffen. In sommige attestaties werd zelfs woord voor woord de positionering van het lichaam herhaald, door tot soms wel drie getuigen achter elkaar.[38] Hoewel juridische helderheid belangrijk was, speelde eigen reputatie in een samenleving waarin een kleine verdenking tot geroddel in de hele buurt kon leiden, eveneens een cruciale rol.

De reflex om hulp te bieden ging verder dan ondersteuning van de ontdekker van de zelfmoord; vaak deden omstanders daadwerkelijk een poging om het leven van de zelfmoordenaar zelf te redden. Ophangingen werden snel beëindigd door het touw door te snijden. In meerdere attestaties goten aanwezigen daarna azijn in de mond in een poging om iemand weer bij bewustzijn te laten komen.[39] Daarnaast werd ook geregeld een chirurgijn uit de buurt gehaald. De behandeling van de chirurgijn varieerde afhankelijk van de aard van de poging. Bij mensen die zichzelf hadden

verhangen, verrichtte hij aderlating, terwijl hij mensen die zichzelf hadden gesneden juist verbond. In een aantal gevallen kwam de hulp te laat en kon hij niets meer dan de dood officieel vaststellen.

Er lijkt in de attestaties zeer weinig sprake te zijn van veroordeling van de zelfmoordenaar of bijgeloof rondom het lichaam, gezien de bereidheid om de persoon aan te raken en te helpen. Slechts uit één van de bijna zestig attestaties blijkt expliciet religieus oordeel over zelfmoord, wanneer een echtpaar negatief reageerde op de zelfmoordneigingen van oud-collega Willem van Abcouw. Zij noemden zijn gedachten 'zeer kwalijk', adviseerden hem tot God te bidden en verboden hem ooit nog bij hen thuis te komen als hij nog één keer dit soort gedachten had.[40] Wel is het mogelijk dat vergelijkbare negatieve reacties simpelweg niet genoemd werden in de attestaties, doordat zij minder zichtbaar waren dan degenen die wel hulp boden. De gewilligheid van naasten en buren om zich actief te bekommeren om de zelfmoordenaar en diens lichaam toont zowel de sociale cohesie als de vergaande mate van secularisatie aan.

Conclusie

Dit onderzoek richt zich op de bredere patronen van sociale omgang met zelfmoord in achttiende-eeuws Amsterdam, binnen de context van secularisatie en sociale cohesie. In aanvulling op de studie van Bosman, die vooral juridische en institutionele ontwikkelingen benadrukt, toont deze analyse aan dat de verschuiving van secularisatie ook op sociaal niveau doorwerkte, waardoor er sprake was van een medisch georiënteerde in plaats van religieuze blik op zelfmoord.

Door het gebruik van attestaties kon vanuit het perspectief van naasten en buren naar zelfmoord worden gekeken. Hoewel deze bronnen een juridische insteek hadden en daardoor niet zonder meer als directe weergave van opvattingen kunnen worden gelezen, bieden zij alsnog inzicht in sociale patronen. Vanwege de nauwe sociale cohesie en ook 'open huis'-cultuur speelden niet alleen naasten, maar ook buren een belangrijke rol in de verklaring. Vaak waren buren betrokken genoeg om een diagnose als 'zwaarmoedig' of 'buiten zinnen' te kunnen signaleren of bevestigen.

In lijn met de door MacDonald beschreven secularisatie van zelfmoord bleken deze medische termen vrijwel geen negatief oordeel of impact op iemands eer te hebben. Vrijwel alle naasten en buren handelden vrij van oordeel en richtten zich vooral op het geven van hulp. Hoewel er vermoedelijk sprake was van buurtroddels binnen de sterke sociale controle, komen deze in de attestaties niet expliciet als oordelend naar voren, wat aansluit bij een overwegend praktische en behulpzame omgang met zelfmoord.

De vanzelfsprekendheid van de sociale cohesie en het waakzame karakter van de buurt bleek verder uit de vele open of gesloten deuren die telkens reacties opriepen. Verscheidene acties, zoals het halen van een ladder of de chirurgijn, tonen dat de buurt vooral behulpzaam was, zonder een religieus oordeel te vellen over de zelfmoordenaar. Niet alleen uit de diagnoses van zelfmoordenaars, maar ook uit de acties achteraf, kan worden geconcludeerd dat naasten en buren op een neutrale of zelfs sympathieke manier oordeelden over de zelfmoordenaar.

Dit onderzoek laat daarmee zien dat de door Bosman beschreven juridische verschuiving ook op sociaal niveau doorwerkte. Door te focussen op de rol van naasten en buren wordt duidelijk hoe bredere ontwikkelingen, zoals secularisatie, concreet vorm kregen in de sociale praktijk van het achttiende-eeuwse Amsterdam.

Nicola van der Wal
Studeert Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze specialiseert zich in publieke ruimte en het dagelijkse leven. Onder begeleiding van Léa Hermenault schreef ze daarover haar bachelorscriptie.

Eindnoten

1 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. nr. 95060, 26 juni 1778.
2 SA5001, inv. nr. 1204, blad p. 183, akt. DTB 1204, 27 juni 1778; Dodenakkers funerair erfgoed, https://www.dodenakkers.nl/noord-holland/amsterdam-verdwenen-2.html (geraadpleegd op 12 juni 2025).
3 M. Bosman, 'The Judicial Treatment of Suicide in Amsterdam', in: J. Watt (red.), *From Sin to Insanity: Suicide in Early Modern Europe* (2004), 9-24, aldaar 9.
4 M. MacDonald, T. Murphy, *Sleepless Souls: Suicide in Early Modern England* (1990) 34, 109.
5 Bosman 'The Judicial Treatment of Suicide in Amsterdam', 11.
6 SA, https://archief.amsterdam/indexen/persons (geraadpleegd op 3 mei 2025).
7 De vroegste attestatie die gevonden kan worden betreft een poging tot zelfmoord in 1610, wat aantoont dat er ook voor 1730 wel hierover attestaties werden opgemaakt; SA5075, inv. nr. 452, akt. 521029, 1 augustus 1610.
8 B. Pierik, 'Privacy, Publicity and Gender in Amsterdam's Early Modern Urban Space', *Privacy Studies Journal* 1-1 (2022), 1-22, aldaar 22.
9 W. Heersink, 'Schrijver van de schout', M. Hell, in: *Alle Amsterdamse Akten: Ruzie, rouw en roddels bij de notaris, 1578-1915* (2022) 64-79, aldaar 72-73.
10 T. Stretton, 'Women, Legal Records, and the Problem of the Lawyer's Hand', *Journal of British Studies* 58:4 (2019) 684-700, aldaar 685.
11 D. Lueb,'Komt voor de deur op straat!: De ruimtelijke dynamiek van achttiende-eeuws kroeggeweld in Amsterdam', *Tijd schrift voor Geschiedenis* 130:2 (2017) 153-171, aldaar 160.
12 B. Pierik, *Zoveel leven voor de deur, een geschiedenis van alledaags Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2023), 88.
13 Pierik, 'Privacy, Publicity and Gender in Amsterdam', 17.
14 T. Killian, 'Public and Private, Power and Space', in: *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*, eds. A. Light en J. Smith (Lanham 1998) 115-134, aldaar 115-116.
15 H. Roodenburg, 'De notaris en de erehandel: beledigingen voor het Amsterdamse notariaat 1700-1710' *Volkskundig Bulletin* 18:3 (1993) 367-389, aldaar 374-375.
16 Pierik, *Zoveel leven voor de deur,* 20.
17 Roodenburg, 'De notaris en de erehandel', 374-375.
18 SA 5075, inv. nr. 14263, akt. nr. 24117, 15 oktober 1765.
19 Roodenburg, 'Eer en oneer ten tijde van de Republiek', 143.
20 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14261, akt. nr. 94525, 12 maart 1763.
21 MacDonald, *Sleepless Souls*, 134, 230.
22 J. Merrick, 'Patterns and Prosecution of Suicide in Eighteenth-Century Paris', *Historical Reflections/Réflexions historiques* 16:1 (1989) 1-53, 14-16.
23 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14264, akt. nr. 20489, 30 december 1768.
24 MacDonald, *Sleepless Souls*, 232.
25 Bosman, 'The Judicial Treatment of Suicide in Amsterdam', 17.
26 Zie bijvoorbeeld bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 18361, akt. 22472, 6 januari 1796.
27 SA 5075, inv. nr. 14269, akt. 73689, 19 juli 1774.
28 SA 5075, inv. nr. 14263, akt. nr. 32908, 4 september 1766.
29 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. 97342, 18 februari 1779.
30 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14264, akt. nr. 20489, 30 december 1768.
31 Pierik, 'Privacy, Publicity and Gender in Amsterdam', 17.
32 SA 5075, inv. nr. 14264, akt. nr. 20489, 30 december 1768.
33 SA 5075, inv. nr. 14268, akt. nr. 68111, 20 juni 1773.
34 Killian, 'Public and Private', 128.
35 SA 5075, inv. nr. 14268, akt. nr. 68111, 20 juni 1773.
36 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. nr. 70286, 21 augustus 1778.
37 SA 5075, inv. nr. 14267, akt. nr. 68690, 30 oktober 1771.
38 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14274, akt. 84665, 24 augustus 1786.
39 Zie bijvoorbeeld SA 5075, inv. nr. 14271, akt. 79896, 30 maart 1779; SA 5075, inv. nr. 18361, akt. nr. 33095, 27 april 1795.
40 SA 5075, inv. nr. 14271, akt. nr. 97342, 18 februari 1779.

SPECTATORSCHRIFTEN OVER DE 'PETIT-MAÎTRE'
EEN CASUS IN ACHTTIENDE-EEUWSE GENDERDIVERSITEIT

Pia van der Schaft

In de achttiende eeuw verkondigden cultuurcritici in zogeheten spectatortijdschriften dat de Nederlandse man verviel in 'verwijfdheid'. Aan de hand van een fictief personage, de 'petit-maître', schetsten zij dit fenomeen als een bedreiging voor de Nederlandse Republiek. De analyse van dit personage toont een complexe betekenis van verwijfdheid, die verband hield met noties van ras, beschaving en Nederlandse identiteit.

'Niets is haatelijker in een Man, niets baart meer kwelling voor eene vrouw, dan een verwijfd Egtgenoot,' zo stelde een anonieme auteur in 1764. Volgens de schrijver zou zo'n type, in de bron beschreven als een 'manwijf', door iedere fatsoenlijke vrouw worden afgekeurd.[1] De tekst verscheen in *De Denker*, een tijdschrift dat tussen 1763 en 1774 kritiek leverde op de cultuur van de Nederlandse Republiek en het gedrag van haar inwoners. De anonieme schrijvers achter het blad hoopten daarmee hun lezerspubliek 'het zij door schaamte, het zij door overtuiging, tot inkeer te brengen' en aan te zetten tot zelfverbetering.[2]

De Denker was een spectatortijdschrift. Dit waren periodieken waarin een fictieve auteur, de Spectator, kritiek leverde op de samenleving om lezers 'beschaving' bij te brengen. In navolging van de Engelse tijdschriften *The Tatler* en *The Spectator* verscholen ook Nederlandse auteurs zich achter het Spectator-personage. Aan de hand van karakterschetsen van ongemanierde personages onderwezen zij hun publiek in 'juist' gedrag.[3] In deze bronnen uitten tal van anonieme auteurs ook hun zorgen over de staat van de mannelijkheid van de Nederlandse man. Ze beschreven verwijfdheid als 'een Kanker, een Pest, die groot en klein besmet', en zelfs 'de verdorvenheid van [de] Eeuw'.[4] Dat deze angst voor een verlies van mannelijkheid in de spectatorschrijften regelmatig opduikt, roept de vraag op wat de spectator-schrijvers onder 'verwijfdheid' verstonden, en waarom zij het als bedreiging zagen.

Na een kort overzicht van voorgaand onderzoek naar vroegmoderne mannelijkheid analyseer ik in drie delen de eigenschappen die spectator-schrijvers toekenden aan de 'verwijfde' man. In het eerste deel breng ik zijn uiterlijke kenmerken in kaart. In het tweede deel beschouw ik zijn innerlijk en gedrag. Aan de hand van culturele ontwikkelingen in de achttiende-eeuwse Republiek toon ik aan dat verwijfdheid verband hield met ideeën over genderambiguïteit en misleiding, waar ik in het derde deel nader op inga.

De verwijfde man in de historiografie

De hoogtijdagen van het onderzoek naar vroegmoderne mannelijkheid liggen, helaas, achter ons. De invloedrijkste onderzoeken hierover verschenen in Engeland in de jaren negentig van de vorige eeuw. Ze toonden aan dat er in de achttiende eeuw gelijktijdig meerdere ideeën van mannelijkheid bestonden, waarvan verwijfdheid er één was, en dat die samenhingen met andere identiteitsmarkers, zoals klasse, ras en nationaliteit.[5] Toen de Nederlandse spectatortijdschriften in 1998 al eens door historica Dorothée Sturkenboom werden onderzocht, zag zij in de spectators dan ook de constructie van een gedeelde, mannelijke identiteit voor de Nederlandse burgerij.[6]

Sturkenboom identificeerde één terugkerend personage als personificatie van verwijfdheid. Het betrof een hartenbreker met een overmatige interesse in Franse mode en make-up, die bekendstond als de 'petit-maître'. Ze toonde aan dat zijn verwijfdheid onderdeel uitmaakte van een emotionele cultuur met duidelijke genderrollen, waarin overgave aan emotionele driften gelijkstond aan vrouwelijkheid. Opvallend was dat ook het buitensporig veel flirten met vrouwen, wat de petit-maître steevast deed, daarbinnen als 'verwijfd' bestempeld werd.[7] Bovendien stonden deze

"DE PETIT-MAÎTRES WERDEN BESCHREVEN ALS 'HERMAPHRODITEN, TEN MINSTE NAAR DE ZIEL'. 'ALLES WIJST DUIDELIJK AAN, DAT ZIJ TOT GEEN GESLAGT BEHOOREN"

verwijfde trekken in contrast met het zelfbeeld van de Nederlandse man dat, zo werkte ze in 2019 nader uit, werd gekenmerkt door matigheid, authenticiteit en eerlijkheid.[8]

Onderzoek naar gender in het verleden is de laatste jaren uitgebreid met een groeiende historiografie over historische genderambiguïteit. Werken zoals Leah DeVuns *The Shape of Sex: Nonbinary Gender from Genesis to the Renaissance* (2021) en de bundel *Trans Historical: Gender Plurality before the Modern* (2021) hebben aangetoond dat de geschiedenis een enorme verscheidenheid aan gendergerelateerde ideeën en praktijken kende die niet binnen de hokjes 'mannelijk' of 'vrouwelijk' paste. In de Nederlandse context is het historische denken over genderdiversiteit nog grotendeels onontgonnen terrein. Wel hebben enkele publicaties, waaronder recent onderzoek van historicus Jonas Roelens over interseksualiteit, aangetoond dat het thema een rol speelde in de cultuur en de rechtbanken van de achttiende-eeuwse Republiek.[9]

Ondanks de aangetoonde historische relevantie van genderdiversiteit, is het thema relatief onderbelicht gebleven. Dit kan mede toegeschreven worden aan een gebrek aan overgeleverde bronnen. Om dit probleem te overbruggen richten historici zich, naast waargebeurde casussen, ook op fictieve personages van wie de gender- of geslachtskenmerken niet eenduidig mannelijk of vrouwelijk zijn. Zo wordt de geschiedenis van genderdiversiteit niet enkel geschreven aan de hand van historische jurisprudentie en wetenschappelijke verhandelingen, maar ook van fictieve bronnen zoals toneelstukken en romans.[10]

Deze ontwikkelingen in de historiografie vormen een aanleiding om ook de niet-mannelijke petit-maître te herzien. Het mannelijke geslacht van het personage werd in de bronnen namelijk gecombineerd met uitgesproken vrouwelijke trekken. Hoe mannelijke en vrouwelijke kenmerken in dit personage verenigd werden, en of het daardoor ook buiten de binaire man/vrouw-indeling stond, is niet eerder

Afbeelding 1: Modeprent van een petit-maître, François Louis Joseph Watteau, 'Gallerie des Modes et Costumes Français', uitgegeven door Esnauts & Rapilly, (Parijs 1786).

verkend. Dit maakt het stereotype een interessante casus aan de hand waarvan vroegmoderne ideeën over genderambiguïteit onderzocht kunnen worden.

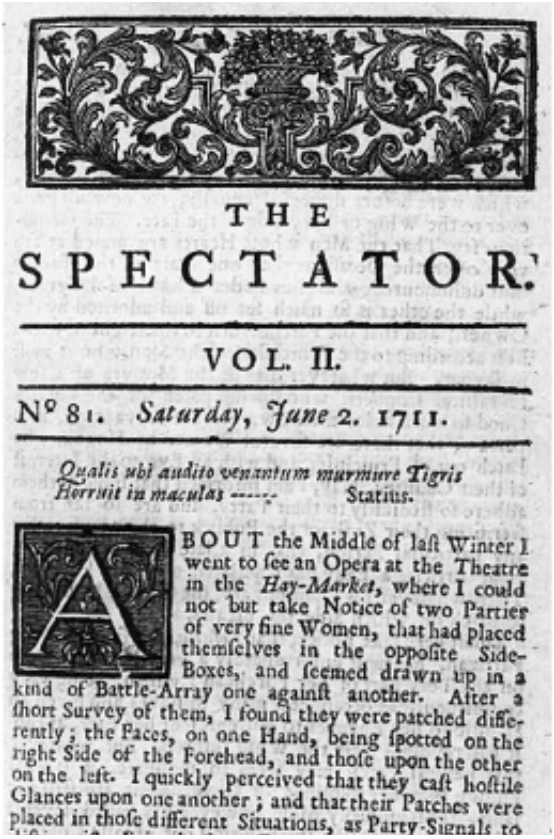
Ik onderzoek hoe spectator-schrijvers op hun publiek overbrachten dat de petit-maître niet (meer) in het hokje 'man' thuishoorde. Ik doe dit aan de hand van de zeventig spectatortijdschriften die tussen 1718 en 1800 in de Republiek verschenen – een periodisering die de opkomst, bloei en neergang van het genre omvat.[11] Verdeeld over 27 tijdschriften verschenen er 74 artikelen waarin de petit-maître voorkwam, waarvan er 25 hoofdzakelijk over het personage gingen.[12] Met een beschouwing van zowel de uiterlijke als innerlijke kenmerken van de petit-maître breng ik in kaart hoe auteurs invulling gaven aan 'verwijfdheid' in achttiende-eeuwse spectatortijdschriften.

Het 'verwijfde' uiterlijk

In het spectatoriale genre werd de petit-maître gekenmerkt door chique kleding, sneeuwwitte kousen en pruiken van de nieuwste mode.[13] Daarnaast werd hij omgeven door een sterke parfumgeur.[14] Het personage reflecteerde de modetrends die onder de Franse koningen Lodewijk XIII (r. 1610-1643) en Lodewijk XIV (r. 1643-1715) waren gepopulariseerd en symbool waren komen te staan voor de rijkdom en status van de aristocratie. Ook in de rest

van Europa was de Franse mode in aristocratische kringen aangeslagen.[15]

In de achttiende-eeuwse moraliserende literatuur werd die Franse mode mikpunt van kritiek. Het werd beschouwd als symbool voor aangeboren status, wat haaks stond op het verlichtingsideaal van universele gelijkheid tussen mannen.[16] In de spectators werd de Franse kleding van de petit-maître dan ook uitvoerig bespot. Het tijdschrift *De Onderzoeker* berichtte dat de petit-maître geen tien dagen in het jaar hetzelfde zou dragen en volgens *De Nederlandsche Spectator* had hij wel elf kleermakers nodig om zijn garderobe samen te stellen.[17]

THE

SPECTATOR.

VOL. II.

Nº 81. *Saturday, June* 2. 1711.

Qualis ubi audito venantum murmure Tigris
Horruit in maculas ----- Statius.

ABOUT the Middle of laſt Winter I went to ſee an Opera at the Theatre in the *Hay-Market*, where I could not but take Notice of two Parties of very fine Women, that had placed themſelves in the oppoſite Side-Boxes, and ſeemed drawn up in a kind of Battle-Array one againſt another. After a ſhort Survey of them, I found they were patched differently; the Faces, on one Hand, being ſpotted on the right Side of the Forehead, and thoſe upon the other on the left. I quickly perceived that they caſt hoſtile Glances upon one another; and that their Patches were placed in thoſe different Situations, as Party-Signals to

Afbeelding 2: Pagina uit het Engelse tijdschrift *The Spectator* (Londen, 1711).

De petit-maître zou daarnaast te herkennen zijn aan 'verwijfde en tedere weezens-trekken' zoals een mooi uiterlijk en een lichte huid.[18] Omdat dat mooie gezicht gepaard ging met een hoge stem was hij volgens de auteurs moeilijk te onderscheiden van een vrouw.[19] Eén auteur twijfelde daarom of de petit-maître 'onder 't Vrouwlijk of Mannelijk geslacht of wel onder beide te gelijk gehoorde gestelt te worden'. Na enige overdenkingen concludeerde hij dat het type op dit gebied 'onkenbaar' was.[20] 'Zij geeven voor van de mannelijke sexe te zijn,' schreef een ander, maar 'alles wijst duidelijk aan, dat zij tot geen geslagt behooren'.[21] Op basis van zijn fraaie uiterlijk werd het geslacht van het Franse typetje dus ter discussie gesteld.

Volgens de auteurs was de verwijfde man een 'twee-slagtig Dier' en waren

petit-maîtres ‘een soort van tweeslagtige Aapen’.[22] Deze beschrijvingen tonen een duidelijke afkeuring van de twijfelachtige genderverschijning van de petit-mâitre. De aap fungeerde in de achttiende eeuw namelijk als een belangrijke tegenhanger van de ‘beschaafde’ man. In de taxonomie van menselijke ‘rassen’ in relatie tot het dierenrijk, een praktijk die destijds nog tot wetenschap werd gerekend, was de Europeaan het toppunt van beschaving. De aap stond onderaan de hiërarchie, net onder de ‘onbeschaafde’ mens.[23] Wanneer de spectator-schrijvers naar verwijfde mannen verwezen als ‘wilde dieren’ en ‘mannelooze, zedelooze, woeste Aapjonkertjes’, plaatsten zij ook hen onderaan de beschavingshiërarchie.[24] Ook termen als ‘aapje’, ‘schepzel’ en ‘Aapenkinder’ werden gebruikt om dit te onderstrepen.[25]

Dat specifiek de verwijfde man achterliep op de beschaving hing mogelijk samen met achttiende-eeuwse ideeën over genderambiguïteit. Destijds werd de term ‘hermafroditisme’ gebruikt voor allerlei overtredingen van de binaire genderindeling, waaronder interseksualiteit en travestie. Deze werden gezien als een fout van de natuur en het voorkomen van hermafroditisme binnen een populatie zou een teken zijn van hun gebrekkige beschaving.[26] Een man die zich niet aan zijn genderrol hield werd daarom gezien als onbeschaafd, en een onbeschaafde man zou eerder buiten zijn genderhokje treden. Dit verklaart mogelijk waarom spectator-schrijvers, die zich bekommerden om de ‘beschaving’ van hun lezerspubliek, de androgyne petit-maître uitvoerig bekritiseerden.

Het ‘verwijfde’ innerlijk

Het spectatoriale genre steunde op de aanname dat uiterlijke kenmerken van een persoon te herleiden zijn tot innerlijke karaktertrekken. Dit was een idee uit de antieke gelaatskunde dat in de achttiende eeuw opnieuw in zwang raakte.[27] Ook het verwijfde uiterlijk zou een uiting zijn van een specifiek innerlijk. Binnenin de petit-maîtres zouden volgens de schrijvers zowel ‘De Man’ als ‘’t Wijf’ huishouden, wat ze ‘Hermaphroditen’ maakte, ‘ten minste naar de ziel’.[28]

"DE ANDROGYNE PETIT-MAÎTRE WERD IN VERBAND GEBRACHT MET UITEENLOPENDE CONCEPTEN, VAN DIERLIJKHEID EN HERMAFRODITISME TOT UITHEEMSHEID EN ONBETROUWBAARHEID."

Die ziel werd gekenmerkt door een gebrek aan rationeel denkvermogen. De verwijfde man was te herkennen aan ‘zijne spraek en zijne houding, maer boven al zijne onkunde’.[29] Volgens de spectators moest de grootte van zijn pruik dan ook compenseren voor zijn ‘gebrek aan Verstand en Geleerdheid’.[30] Dat gebrek zou het gevolg zijn van een slechte levensstijl; zijn bibliotheek bevatte alleen maar populaire Franse boekjes, de kerk bezocht hij enkel om vrouwen te versieren en hij sprak zo weinig Nederlands, dat hij de taal niet meer beheerste.[31] Vanuit de ‘verwijfde’ geest kon men volgens de auteurs daarom geen ‘verhevene gedagten’ meer verwachten.[32]

De verwijfde man stond in contrast met de rationele Spectator-figuur. Auteurs typeerden de Spectator als een man wiens ‘geest en denkenswijze tot het ernstige overhelt’, met een ernstig gelaat en een ‘hoofd vol gedachten’.[33] Binnen het genre stond hij dan ook bekend als een uiterst redelijke man uit de hoge burgerij.[34]

Volgens de auteurs was het vanzelfsprekend dat hij geen gedachten besteedde aan 'gekheden' als 'kaptafels' en 'kleederdragten', zoals de petit-maîtres deden.[35] Hiermee reflecteren de tijdschriften de tijdsgeest rondom de Verlichting, waarin rationeel denkvermogen een hoeksteen werd van de 'verlichte' mannelijke identiteit.[36]

Dat de verwijfde man niet aan dit mannelijke ideaal voldeed was volgens de spectator-schrijvers een probleem. Achter de 'tedere trekken' van de petit-maître zou volgens hen namelijk een 'laffe ziel' schuilgaan.[37] Nederlandse mannen, ooit nog 'dappere Batavieren', waren vervallen tot 'laffen Franschen'. Niet alleen de achttiende-eeuwse Nederlanders, maar vooral hun voorvaderen zouden volgens de auteurs daarom neerkijken op de verwijfde man.[38] Een schrijver vroeg zich zelfs af of de 'mannelijke vrouwtjes' nog wel moedig genoeg waren om 'verligte en werkzame staatsdinaars' te zijn.[39] Verwijfdheid was volgens de spectatortijdschriften daarom niet alleen een persoonlijke tekortkoming, maar ook een bedreiging voor de Republiek als geheel.

Die angst voor de 'verfranste' man hield mogelijk verband met heersende ideeën over hugenoten in de Republiek. Met de herroeping van het Edict van Nantes via het Edict van Fontainebleau in 1685 waren deze Franse protestanten hun religieuze rechten verloren en sindsdien waren zij Frankrijk in groten getale ontvlucht.[40] De cultuur die zij meebrachten werd geassocieerd met de absolute monarchie, een schrikbeeld voor de Nederlandse Republiek, en beschouwd als bedreiging voor de militaire slagkracht van de Nederlandse burgersoldaten.[41] Verfransing werd destijds daarom vaak verbonden aan cultureel verval.

Ook volgens de spectators zou de Franse cultuur de Nederlandse hebben besmet. De petit-maître ging namelijk door het leven als 'Fransche Heer' en deed alsof 'hij in Vrankrijk geboren is'. Met dit toe-eigenen van 'het air van een verwijfde Franschman' gingen 'Hollanders van ouwers tot ouwers' zich volgens spectator-schrijvers schamen voor hun Nederlandse identiteit.[42] Omdat deze Nederlandse mannen de Franse petit-maîtres nabootsten, vonden de auteurs hen 'belacchelijke kopijen van belacchelijke origineelen'.[43]

Dat de Nederlandse petit-maître een imitatie was van de Franse, was volgens spectator-schrijvers van groot belang. Volgens de auteurs kon enkel een specifieke aangeboren natuur een werkelijke petit-maître voortbrengen.[44] De echte Fransman kon niet afgerekend worden op zijn verwijfdheid – het was hem immers aangeboren – maar de Nederlander verdrong met zijn verwijfde gedrag zijn Hollandse aard.[45] Volgens *De Denker* kwam de Franse uitstraling van de petit-maître daarom uiterst onnatuurlijk over en deed hij nooit een pas of beweging 'die hij niet voorheen bestudeerde'.[46] Zelfs een petit-maître kon zijn Nederlandse innerlijk niet verbergen; 'men kan de natuur toch niet uittrekken,' schreef een auteur in *De Nederlandsche Spectator*.[47]

Verwijfdheid en misleiding

Volgens de auteurs had de petit-maître zich de Franse cultuur dus onvolledig toegeëigend en was hij tevens een gebrekkig Nederlander geworden. Onderzoek van Dorothée Sturkenboom heeft reeds aangetoond dat de nationale identiteit van de Republiek in deze periode gestoeld was op eerlijkheid en oprechtheid. Die kwaliteiten werden geassocieerd met een betrouwbare koopman en sloten aan op het zelfbeeld van de Republiek als handelsnatie.[48] Ook de spectator-schrijvers lijken gehecht te zijn geweest aan authenticiteit. Het was dan ook niet de Franse cultuur zelf, maar de bedrieglijke nabootsing ervan die de auteurs bekritiseerden.

De Franse cultuur was niet het enige dat de petit-maître onsuccesvol imiteerde. Ook de sociale status die het personage uitdroeg was niet authentiek. Hij zou volgens verschillende spectatoriale geschriften rond elf uur gewekt worden door een mannelijke kamerdienaar. De rest van zijn dag bracht hij, in aanloop naar zijn volgende feestje, voor de spiegel door.[49] Bij het aankleden en ontbijten werd hij opnieuw begeleid door zijn bediende. Aan het achttiende-eeuwse lezerspubliek toonden deze scènes dat de petit-maître leefde als een aristocraat. Eén auteur berichtte dan ook 'dat men zweeren zou' dat hij 'ten minsten een Baron' was.[50]

Het in dienst hebben van mannelijke kamerdienaars was destijds namelijk een statussymbool en de Franse elite omringde zich met zo veel bedienden als zij kon betalen. Naast hun uitstraling en vaardigheid was vooral hun aantal van belang.[51] De petit-maître beschikte in de Nederlandstalige spectatortijdschriften altijd maar over één dienaar, die bovendien bijzonder onbekwaam was. Zo kon het aankleden van de petit-maître wel twee uur duren, want, berichtte *De Gryzaard* sarcastisch, 'Monsieur, *son Valet du chambre* is wonderbaarlijk handig en voortvarend'.[52]

De spectator-schrijvers haalden de stereotypische Franse aristocratische cultuur uit zijn context en illustreerden daarmee dat de petit-maître pretendeerde onderdeel uit te maken van hogere kringen waar hij niet werkelijk thuishoorde. Dit is een voorbeeld van wat Lawrence E. Klein *social transvestitism* heeft genoemd: het zich voordoen als iemand van een andere sociale positie. Volgens Klein nam de kritiek op dit fenomeen toe in het Engelse spectatortijdschrift *The Tatler* naarmate in Engeland het onderscheid tussen sociale rangen vervaagde in de achttiende eeuw.[53] De Nederlandse spectator-schrijvers lijken deze afkeuring te hebben gedeeld.

Met zijn extravagante uiterlijk voegde de petit-maître zich naar een rang waar hij niet toe behoorde en een land waar hij niet vandaan kwam. Ook schikte hij zijn uiterlijk naar de smaak van vrouwen, wat volgens de auteurs opnieuw een uiting van onoprechtheid was.[54] De petit-maître zou in iedere vrouw interesse tonen, maar altijd op zoek blijven naar een nieuwe minnares.[55] De spectator-schrijvers zagen zijn schoonheid dan ook als een list om vrouwen in de val te lokken.[56] Hij zou een vrouw verleiden met de hoeveelheid poeder op zijn pruik, maar, zo waarschuwden de auteurs, huwelijksplannen zouden met 'een ongelukkige wind of onverwachte regenvlaag' verloren gaan.[57] Het fraaie uiterlijk werd daarom beschreven als 'valschen schijn' die de ware intenties van de man zou vermommen.[58]

Conclusie

In dit artikel heb ik me gebogen over wat spectator-schrijvers verstonden onder 'verwijfdheid' en waarom zij het steevast bekritiseerden. Op het eerste gezicht lijkt het verwijfde imago van de petit-maître gelinkt aan zijn verzorgde uiterlijk en opvallende kleding. Nader beschouwd blijkt het type vooral een belichaming van misleiding en bedrog. Hij beweerde een man te zijn, maar miste mannelijke moed en denkvermogen. Ook deed hij zich voor als Fransman, pretendeerde hij van stand te zijn en misleidde hij iedere vrouw die hij tegenkwam. Dit maakte de petit-maître een bedrieglijke verschijning en een tegenhanger van het ideaalbeeld van de eerlijke Nederlandse man. Het androgyne uiterlijk van de petit-maître, dat de Spectatorfiguur maar moeilijk in een hokje kon plaatsen, was één van de vele kenmerken waarmee het personage de toeschouwer om de tuin leidde.

'Verwijfdheid' werd in de spectatortijdschriften dus grofweg ingevuld als een gebrek aan authenticiteit of het verlies van een ware aard. Dit maakte de verwijfde petit-maître een geschikt personage om het verval van de Republiek te

illustreren. Het republikeinse politieke systeem werd door spectator-schrijvers als kenmerkend beschouwd voor de Nederlandse cultuur. Franse invloeden, die werden geassocieerd met absolute monarchie, zouden een bedreiging vormen voor het republikeinse besturingsmodel, en daarmee het unieke karakter van de Republiek. Auteurs signaleerden de veronderstelde bedreiging voor de Nederlandse aard aan de hand van de verwijfde man, die eveneens zijn authenticiteit verloren had.

De spectatortijdschriften tonen dat de ideeën over verwijfdheid niet enkel te maken hadden met gender of geslacht. De androgyne petit-maître werd in verband gebracht met uiteenlopende concepten, van dierlijkheid en hermafroditisme tot uitheemsheid en onbetrouwbaarheid. Deze konden naadloos in elkaar overvloeien omdat ze, volgens de spectator-schrijvers, allen evenmin in de Republiek thuishoorden. Zo legt de petit-maître de interne logica van het genderdenken in de spectators bloot, waarbinnen een geparfumeerde poederpruik symbool stond voor het verval van de natie.

Pia van der Schaft is onderzoeksmasterstudent geschiedenis aan de Radboud Universiteit en houdt zich bezig met ideeën over gender in de intellectuele en wetenschapsgeschiedenis van de Verlichting.

Eindnoten

1 *De Denker,* 'Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.', 26 november 1764, 381.

2 *De Denker*, 'Inleiding tot dit Papier. Bericht van den Denker omtrent zyn Persoon en Werk.', 3 januari 1763, 1.

3 T. Schön, *A Cosmography of Man: Character Sketches in "The Tatler" and "The Spectator"* (Berlijn 2020).

4 *De Mensch Ontmaskert*, 19 september 1718, 253.

5 M. Cohen, *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century* (Londen 1996); M.J.M. Ezell, H. Barker en E. Chalus reds., *Gender in Eighteenth-Century England: Roles, Representations and Responsibilities* (Londen en New York 1997); S. Maurer, *Proposing men: dialectics of gender and class in the eighteenth-century English periodical* (Stanford 1998); A. Solomon-Godeau, *Male Trouble. A Crisis in Representation* (Londen 1999).

6 D. Sturkenboom, *Spectators van Hartstocht* (Hilversum 1998) 364.

7 Ibidem, 147-150, 360-363.

8 D. Sturkenboom, *De ballen van de koopman. Mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek* (Gorredijk 2019).

9 R. Dekker, G.J. Johannes en L. van de Pol reds, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988); R. Dekker en L. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren: de geschiedenis van een tegendraadse traditie. Europa 1500-1800* (Amsterdam 1989); J. Roelens, 'In de natuur een manspersoon. Interseksualiteit en medische onderzoeken in de vroegmoderne rechtbank' in: C. Delameillieure en J. Gijbels reds., *Consent. een vergeten geschiedenis van dwang en vrije wil* (Tielt 2025) 79-104.

10 L. DeVun, 'The Jesus Hermaphrodite: Science and Sex Difference in Premodern Europe', *Journal of the History of Ideas* 69-2 (2008) 193-218; Idem, 'Erecting Sex: Hermaphrodites and the Medieval Science of Surgery', *Osiris* 30-1 (2015) 17-37; D. Vakoch en S. Sharp reds., *The Routledge handbook of trans literature* (New York en Londen 2024); J. Zigarovich, 'Flesh and Fluids: The Problem of Sex Determination in Eighteenth-Century Intersex Case Studies' in: J. Chow en D. Kavanagh, *The Edinburgh Companion to Queer Reading* (Edinburgh 2025) 31-46.

11 De lijst van spectators is samengesteld door Piet Buijnsters in P. Buijnsters, *Spectatoriale Geschriften* (Utrecht 1991) 104-107; Ibidem, 14-17. Ook het Engelse spectatoriale genre kwam in die periode tot bloei, zie I. Italia, *The Rise of Literary Journalism in the Eighteenth Century: Anxious employment* (Abingdon 2005) 7.

12 *De Denker,* 'Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.', 26 november 1764, 377-384; *De Denker*, 'Over de Kwaadsprekendheid en Lasterzucht; en de Oorzaken van die Gebreken.', 4 juni 1764, 177-184; *De Denker*, 'De Waereld vol Zotten.', 9 mei 1768, 145-152; *De Gryzaard*, 'No. 83.', 27 januari 1769, 241-248; *De Hollandsche Spectator*, 'No. 39.', 10 maart 1731, 63-72; *De Hollandsche Spectator*, 'No. 322.', 26 november 1734, 169-176; *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, 'XIII. Vertoog.', 113-121; *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, 'XLVIII vertoog', 328-337; *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, 'XXIV. Vertoog. Brief.', 232-247; *De Mensch Ontmaskert*, 22 augustus 1718, 217-222; *De Mensch Ontmaskert,* 23 mei 1718, 113-120; *De Nederlandsche Criticus*, 'No. LXXIII.', 585-591; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 114.', 73-80; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 167.', 89-96; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 188.', 41-48; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 267.', 49-56; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 276.', 121-138; *De Onderzoeker*, 'No. 59.', 11 december 1769, 49-56; *De Pedagoog*, 'No. 26.', 18 oktober 1756, 201-208; *De Rhapsodist*, 'Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.', 154-177; *De Schertser*, 'No. 7.', 23 mei 1735, 49-56; *De Vaderlander*, 'No. 53. De Watervloed.', 25 december 1775, 409-416; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, 'Het afbeeltsel der Petit-Maitres. Redevoering.', 191-198; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, 'Amsterdam in een gedeelte zyner inwoonders beschout. Redevoering.', 86-88

13 *De Leerzame Praat-Al*, 'No. 21. De opschik in kleeding.', 26 mei 1790, 164; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 167.', 90; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 268.', 61; *De Hollandsche Spectator*, 'No. 39.', 10 maart 1731, 71.

14 *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 276.', 123.

15 M. Kwass, 'Big Hair: A Wig History of Consumption in Eighteenth-Century France', *The American Historical Review* 111-3 (2006) 631-659, aldaar 634.

16 M. Martin, *Selling Beauty: Cosmetics, Commerce, and French Society*, *1750–1830* (Baltimore 2009) 73-74.

17 *De Onderzoeker*, 'No. 95.', 20 augustus 1770, 342; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 276.', 52.

18 *De Denker*, ‘De Waereld vol Zotten.’, 9 mei 1768, 152; *De Mensch Ontmaskert*, 22 augustus 1718, 218; *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 267.’, 52; *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381.
19 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 242; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 322.’, 26 november 1734, 175.
20 *De Verreezene Hollandsche Socrates*, ‘No. 23.’, 5 juni 1741, 177-178.
21 *De Rhapsodist*, ‘Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.’, 160.
22 *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381; *De Rhapsodist*, ‘Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.’, 160-161.
23 D. Bindman, *Ape to Apollo: aesthetics and the idea of race in the 18th century* (Londen 2002) 19-21, 152 en 102.
24 *De Onderzoeker*, ‘No. 95.’, 20 augustus 1770, 338; *De Rhapsodist*, ‘Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.’, 161.
25 *De Examinator*, ‘No. 46.’, 20 november 1730, 364-365; *Zinryk en Schersend Woordenboek*, ‘No. 118.’, 14 april 1761, 114.
26 R. Gilbert, *Early Modern Hermaphrodites: Sex and Other Stories* (New York 2002) 9, 27 en 77.
27 L. von Plato, *The aesthetic expression of moral character: moral beauty in the eighteenth century* (Leiden 2018) 46.
28 *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
29 *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 276.’, 123; *De Pedagoog*, ‘No. 26.’, 18 oktober 1756, 206-207.
30 *De Rhapsodist*, ‘REGISTER ZONDER BOEK’, 34; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 90.
31 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 241-242; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 322.’, 26 november 1734, 174; *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 267.’, 52; *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 241-242; *De Gryzaard*, ‘No. 6.’, 7 augustus 1767, 46.
32 *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, ‘XXIV. Vertoog. Brief.’, 238; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
33 *De Gryzaard*, ‘No. 6.’, 7 augustus 1767, 46; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
34 Sturkenboom, *Spectators van Hartstocht*, 66.
35 *De Gryzaard*, ‘No. 6.’, 7 augustus 1767, 46.
36 Belangrijke publicaties waarbinnen dit thema werd onderzocht zijn bijvoorbeeld A.J. LaVopa, *The labor of the mind. Intellect and gender in Enlightenment cultures* (Philadelphia 2017); L. Schiebinger, *The mind has no sex? Women in the origins of modern science* (Cambridge 1991).
37 *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 268.’, 60; *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381.
38 *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 92-95.
39 *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
40 W. Velema, *Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden 2007), 77-93.
41 E. de la Porte, *Verlichte verhalen. De omgang met het verleden in de Nederlandse Verlichting* (Amsterdam 2023) 61-62; S. Dudink, ‘Mannelijk burgerschap en lafhartige verwijfdheid: Mannelijkheid en politiek in Nederland aan het einde van de achttiende eeuw’, *Groniek* 158-159 (2002) 107-118, aldaar 114-115.
42 *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 89-90 en 94-95.
43 *De Onderzoeker*, ‘No. 59.’, 11 december 1769, 53.
44 *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, ‘XIII. Vertoog.’, 120.
45 *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 188.’, 45; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 94-95; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, ‘Amsterdam in een gedeelte zyner inwoonders beschout. Redevoering.’, 84-85.
46 *De Denker*, ‘De Waereld vol Zotten.’, 9 mei 1768, 147.
47 *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 114.’, 79-80; *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 188.’, 46-47.
48 Sturkenboom, *De Ballen van de Koopman*, 361.
49 *De Menschenvriend*, ‘No. 15. Bezigheden van zommige jongelingen.’, 114; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 276.’, 123; *De Mensch Ontmaskert*, 22 augustus 1718, 219.
50 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 244.
51 S. Maza, *Servants and Masters in Eighteenth-Century France* (New Jersey 1983) 199.
52 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 244.
53 L.E. Klein, ‘Politeness for the plebes’ in A. Bermingham en J. Brewer, *The consumption of culture, 1600-1800: image, object, text* (Londen en New York 1991) 362-383, aldaar 374.
54 *De Hollandsche Wysgeer*, ‘248. Van de Verkiezing eenes Echtgenoots.’, 25 oktober 1760, 69; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, ‘Het afbeeltsel der Petit-Maitres. Redevoering.’, 192.
55 *De Mensch Ontmaskert,* 23 mei 1718, 119; *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381.
56 *De Schertser*, ‘No. 7.’, 23 mei 1735, 56; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 90-91.
57 *De Nederlandsche Criticus*, ‘No. LXXIII.’, 590-591.
58 *De Verreezene Hollandsche Socrates*, ‘No. 22.’, 29 mei 1741, 175.

‘I LEFT MY SOUL INSIDE’

VAROSHA, EMOTION, AND THE MAKING OF A REFUGEE IDENTITY

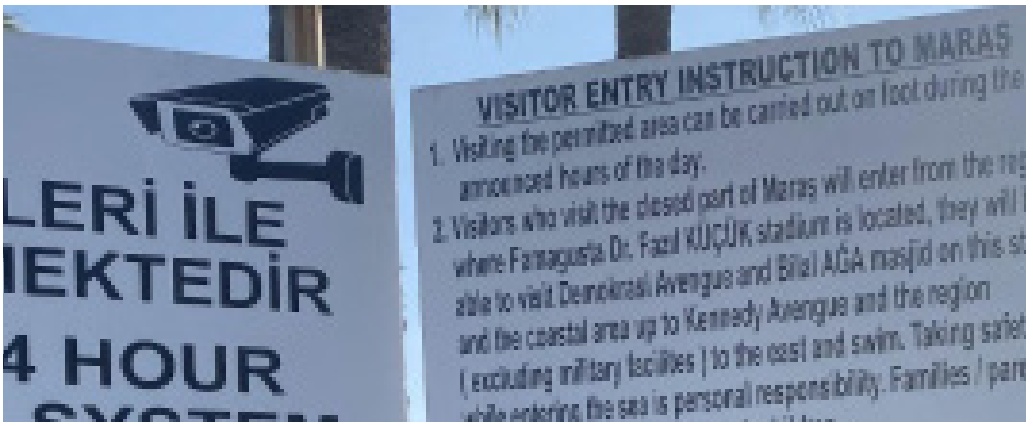
Zacharoula Mouzouri

Encountering a Living Past

Growing up in a family of *prosfyges* (refugees) from Varosha, I learned early what a ghost town meant, both as geography and as metaphor.[1] The homes, streets, and routines of my grandparents were said to exist there, physically intact behind barbed wire, as if life had simply been pressed on pause. For them, the city was not only a lost place but a living past in everyday life. A place to which they expected to return, and then, gradually, a place whose return became less expectation than hope, and less hope than a traumatic wound they carried.

When I visited Varosha with my family, something shifted in how I understood and experienced that wound. I stopped outside what had once been a restaurant my grandparents had visited every Sunday, a place I knew intimately through their stories but had never experienced myself. As I approached the barrier, I noticed broken window glass on the ground and caught my own reflection in it. What I saw on my face unsettled me: longing, and anger, side-by-side. Longing for a place I had never inhabited, anger at the impossibility of never inhabiting it. The feeling did not belong neatly to either nostalgia or memory in any conventional sense. It was something else, a confrontation with a past that was not mine in experience but had been quietly shaping the way I moved through the world.

This article grew out of that moment, and the question it left behind: How does a place you have never lived in come to feel like something you have lost? And what does it mean for a whole community to organise its identity around that feeling across generations?

Afbeelding 1: ‘Visitor Entry Instructions’ at the entrance of Varosha’s open part. Photograph by author, January 13th, 2025.

Introduction

Varosha, a six-square kilometre suburb of Famagusta, known in Greek as Ammohostos, meaning 'buried in sand,' was once among the most prosperous urban centres in Cyprus. Before 1974 it was home to approximately 40,000 people and stood as a symbol of the young Republic of Cyprus, a cosmopolitan seaside hub of tourism and commerce. That prosperity, however, sat on unstable political ground. The foundations of modern Cyprus had been shaped by British colonial divide-and-rule policies, Cold War geopolitical pressures, and competing nationalist movements among Greek and Turkish Cypriots. The 1960 independence settlement created a fragile power-sharing state built, in many ways, on mutual distrust. It was a compromise that contained rather than resolved the tensions beneath it.

The crisis broke in July 1974. A coup orchestrated by the far-right Greek Cypriot group EOKA B, backed by the Greek military junta, attempted to achieve union with Greece. Turkey responded with a military invasion occupying 36 percent of the island and forcing the rapid, often chaotic and violent, displacement of populations on both sides. Among those displaced were Varosha's residents, who left their homes believing they would return within weeks. Instead, Turkish forces sealed the suburb, declared it a restricted military zone, and left it standing, empty, decaying, and suspended in a legal and political limbo that persists to this day. Over fifty years later, most of the city remains inaccessible. Limited areas have been reopened to controlled visits in recent years, but access to buildings is forbidden and documentation within the sealed-off part is strictly prohibited.

This article explores how that displacement shaped a distinctive refugee identity and argues that this identity was never simply imposed from above. Refugees did not just receive a state narrative, but participated in constructing one, through memory, emotion, and cultural expression, in a reciprocal process with the institutions that recognised and amplified their experience. Film, photography, refugee stamps, poetry, and the slogan *Den Xehno* (I Do Not Forget) were not only reflections of this identity, but instruments through which it was actively made. To trace that process is to ask what happens when identity becomes so anchored to an unresolved loss that the loss itself becomes its foundation.

A Home Lost Overnight: Displacement and Its First Meanings

At 5:30 a.m. on July 20th, 1974, Turkish forces landed on the northern coast of Cyprus. People woke up to the sound of sirens. Within days, the island was effectively cut in two. For the residents of Varosha, departure was largely considered temporary. Families locked their doors and took the keys. Some left food on tables. A person in a life history interview recalls: 'For many years she did not go anywhere without her case.' The suitcase was packed, the house key was kept just in case. These were material expressions of an expectation to return and, as weeks became months, and months became years, a refusal to fully accept what had happened.

What made Varosha distinctive, even within the broader tragedy of 1974, was the particular character of its loss. Unlike homes that were destroyed in combat or subsequently occupied and repurposed, Varosha's buildings were sealed off en masse and left empty. Its people know their houses and furniture are unreachable but not gone. Psychologist Pauline Boss calls this 'ambiguous loss,' a grief made more psychologically difficult by the fact that it foreclosed closure. The suspended possibility of return became the emotional and political core around which the community's identity would form.

The task of making sense of what had happened initially fell to those living through it and those who chose to document it. Responses were rapid, often raw, and already beginning to shape the emotional vocabulary through which displacement would be understood for decades. Within months of the invasion, Greek Cypriot filmmaker Michalis Cacoyiannis, internationally known for *Zorba the Greek*, was filming à chaud on location in Cyprus. The result was *Attilas'74: The Rape of Cyprus*, released the same year and widely screened both at home and abroad.

Attilas'74 remains one of the earliest and most revealing cinematic responses to 1974. It was never a neutral document. Cacoyiannis acknowledges as much, describing how a director's positioning and roots inevitably 'colour the film.' What he produced was a political intervention as much as a historical record, a work designed to make audiences feel the weight of 1974 and by doing so, establishing a clear interpretative frame: Turkish military aggression, Greek Cypriot victimhood, international abandonment. The cinematic techniques, then, seem deliberate. Halting speech, long pauses, close-ups of eyes, trembling hands, and crying children. Archbishop Makarios, appearing on screen towards the end of the documentary, aligns himself emotionally with the disoriented public, admitting uncertainty while positioning himself as both victim and statesman: 'I came holding an olive branch in the hand.' In the film's logic, grief does not stay private. It becomes a moral claim, addressed to both Cypriots and the watching world, demanding that what happened here be witnessed, judged and remembered.

Afbeelding 2: Photograph by Doros Partasides of a woman holding up pictures of missing loved ones. Source: Parikiaki Newspaper

Crucially, the people who appeared in *Attilas'74* were not passive objects. They co-produced its emotional vocabulary based on their own experience and what felt most urgent to them. By appearing on camera giving voice to their confusion and fury, 'Monsters! Murderers! Go on, put us in a film, let them see what they did to us,' they actively shaped the terms through which their experience would be narrated and remembered. The state needed unity and moral legitimacy, and *prosfyges* needed vis-

ibility, recognition, and emotional and material support. These needs were not identical, but complementary at that moment. From the very start, both parties were forging a distinct identity in the space between personal trauma and political claim.

Photography worked alongside film to cement this shared emotional language. National newspapers resumed publication within a fortnight of the invasion, and journalists quickly established a new visual genre: refugee-centred photography that emphasized both the physical devastation of conflict and psychological cost. The photographers Demos Partasides and David Rubinger, for example, produced work that circulated both within Cyprus and abroad. A recurring theme across their body of work is the held photograph, a face in a crowd lifting the portrait of someone missing, turning individual grief into a collective demand. These subjects are often surrounded by others doing the same thing. The image encodes both the injury and the response to it: we are here, we are many, and we are together.

Afbeelding 3: Engraving Girl on the Fence by Tassos

Emotion Institutionalised: Symbol, Campaign, and Cultural Memory

The emotional vocabulary forged in those first months continued to be systematized and translated from individual utterance into collective symbol. Nowhere is this more visible than in the Refugee Stamp.

Introduced on 1 October 1974, the stamp was initially a fundraising tool to channel financial support to the displaced. Its early designs begin with a carved icon of Saint George, a religious figure evoking protection and resilience, followed by a stark photograph of a crying woman and child. But it was the 1977 design by Greek engraver Anastasios Alevizos, known as Tassos, that became the most well-known. His woodcut depicted a solitary young girl sitting before barbed wire, her posture folded inward. Known colloquially as the *Kypriotaki* (Little Cypriot), this image was affixed to every piece of mail sent within and from the Republic of Cyprus. It remains in circulation today.

The stamp's power lay in what the historian of emotions William Reddy calls 'emotional translation.' the process by which complex private experiences are adapted into shared, repeatable, social expressions. The girl on the fence distilled an overwhelming situation, vulnerability, loss, injustice, the anguish of being barred from a place that still physically exists and not knowing where to go, into a single portable image. Anyone could read the condition of in-betweenness from her posture alone and it invited identification even from those with no direct experience of displacement. Art historian Maria Paphiti, who was not herself a refugee, recalls how the im-

age had shaped her understanding from childhood. The lonely figure beside the barbed wire, she wrote, 'remains the most faithful and unwavering witness of refugees.'

This is the point at which the relationship between refugees and the state becomes most legible as a reciprocal process, rather than a one-directional imposition. The Republic of Cyprus needed the refugee question to remain visible, politically, morally and on the international stage. The refugees needed their suffering to be acknowledged, their claims legitimized and supported. The stamp served both of these needs. Refugee identity and national identity were being co-constructed through an image small enough to fit on an envelope and powerful enough to endure for fifty years.

This dynamic was reinforced, sometimes uncomfortably, through housing policy. By 1976, with international aid, the Republic had constructed *prosfigikoi synoikismoi* (refugee settlements) on the peripheries of cities. These addressed immediate needs but encoded into physical space the emotional logic of temporariness: accommodation for people waiting to leave. For many, what was meant to be transitional became permanent. Oral histories reveal an uncomfortable dimension to this. Some refugees experienced the settlements as places of marginalization, perceived by neighbouring communities as 'intruders.' The identity being formed was distinct and collectively held, but it was also, at times, a peripheral one.

By the late 1970s and into the 1980s, as it became clear that return was not imminent, the initial emotional register of shock and confusion began to solidify into something more structured. Two dominant styles of feeling emerged, each reinforcing the other. The first was what might be called moral injury: a deepening sense that something profoundly wrong had been done and left unaddressed, a grief sharpened by injustice. The second was remembrance: the active, practiced cultivation of memory as a means of preserving identity in the absence of place. These were shared ways of narrating the past, orienting oneself toward the future, and making claims on the present.

The *Den Xehno* (I Do Not Forget) campaign gave both emotional styles a single expression. Already circulating as a phrase among the refugee community, it was taken up by the Cypriot state and embedded into educational materials, public commemorations, and visual media. The schoolbook *Gnorizo, Den Xehno, kai Agonizomai* (I Know, I Don't Forget, and I Struggle) was filled with poems about lost homes, references to the missing, and illustrations of divided Cyprus. A 1989 photograph by Kaveh Kazemi shows a soldier standing before a bleeding map of Cyprus inscribed with *Den Xehno* and the words: 'Nothing gets won without sacrifices and without blood.' A refugee's expression of grief had been militarised into politics of return. The right to mourn had officially become the right to claim and continue fighting.

The refugees had their own reasons to embrace a narrative that gave structure and political weight to their experience. The moral injury style offered coherence, a way of naming diffuse anger and holding institutions accountable without collapsing into purely private grief. The remembrance style offered continuity, a thread connecting the community to the place it had lost. One life interview captures the way these styles functioned as anchoring: 'I have always felt that something happened to me about which I was completely unable to do anything…that they stole part of my life.' The ambiguity of 'they' is telling. It is directed at Turkey, but also at international institutions, the failures of governance, and history itself.

Home, within these styles, became a recurring reference. Refugees used detailed recollections, street names, daily routines, and preserved keys, as an attempt to re-assert belonging. Memory, in this sense, serves active maintenance:

a practice of keeping the past present, the community together, and the claim alive. As historian Rebecca Bryant has argued, this is memory's affective function in displaced communities: reasserting organisation through selective recall, to hold together an identity that prolonged displacement threatens to dissolve.

Culture also played an essential role in this consolidation. The work of Greek Cypriot poet Kyriakos Charalambidies, and particularly his 1982 collection *Famagusta Regina*, dedicated entirely to Ammohostos, represents one such expression. Born in Famagusta district, Charalambides fuses myth, memory, and political anger into a vision of a city that persists vividly even as it vanishes from the physical map. In the poems he performs what might be called imagined re-inhabitation or story-now mode. Varosha is reframed as a 'city vision,' a place immune to the corruption of 'barbarian hands,' preserved in the realm of language and collective memory where no military zone can reach it. In interviews, the poet describes the same posture: 'I am 80 years old now and I carry them with me and I reminisce about them daily. Right now, as we speak, I am at Famagusta.' The place nurtured through memory expands beyond the limits of physical recovery. This is at once its power and its paradox.

Afbeelding 4: A postcard from the glamorous beach resort of Varosha, a suburb of Famagusta in Cyprus, before the Turkish occupation in 1974. Source: The Guardian article (Unease in the air as Cyprus 'ghost town' rises from the ruins of war) published in 2021.

The Ghost Town and Its Ghosts

In recent years, Varosha has acquired a label that both describes and perpetuates a particular way of seeing it: 'ghost town.' First applied by a Swedish journalist in 1977, the phrase has since become the dominant frame through which the suburb appears in media reports, political discourse, and public memory worldwide. It is a deceptively simple image that carries a double meaning. On one hand, it denotes physical emptiness; on the other, it implies a haunting: the lingering presence of those who were forced to leave, who remain tethered to the space emotionally, historically, and morally, even if not

physically. The city still belongs to these ghosts, even though they are not there.

Contemporary media representations of Varosha overwhelmingly reinforce this frame through the before-and-after juxtaposition, a recurring visual device. Pre-1974 images emphasize the suburb at its peak, vibrant hotel facades, crowded beaches, cosmopolitan street life, a postcard vision of Mediterranean modernity. Post-1974 images fixate on decay, dusted balconies, cracked pavements, sun-bleached signs, and interiors frozen mid-abandonment. The colours shift from vibrant to grey. This visual serves the emotional styles that have defined the community since 1974. But it does so at a cost.

The mnemonic frame is selective. It shows what the community needs to see while concealing what it may find harder to confront: that Varosha has not been simply paused, but has been decaying. As the historian Jan Assmann argues, when collective memory freezes, identities based on the blurring of recollection and history begin to form. Memory no longer evolves in response to the present but reinforces a static self-understanding, detached from the complexities of contemporary reality. This dynamic is intensified by the partial reopening of the Green Line in 2003, which offered Varosha refugees the possibility of approaching, if not entering, what they had lost. Many chose not to go. In Rebecca Bryant's account, this was a moment of second-order moral injury: to visit and see the transformation would mean accepting it and accepting it would mean acknowledging the permanence of what had been taken. The official narrative, maintained by the Republic of Cyprus, further exemplifies this notion. Property owners have been discouraged from selling, as any transaction might be read as accepting the legitimacy of the Turkish Republic of Northern Cyprus.

Afbeelding 5: "Today the abandoned beachfront of Varosha is a popular tourist attraction." Source: The Guardian article (Unease in the air as Cyprus 'ghost town' rises from the ruins of war) published in 2021.

Meanwhile, just beyond the fenced-off areas, life has continued. New buildings have been erected. A different community, also shaped by the events of 1974 in ways that Greek Cypriot narratives rarely engage with, has established itself.

These realities are largely absent from the dominant visual and political narrative of Varosha. The ghost town image requires stasis on both sides of the fence. But stasis itself is a political choice, and it is not one that affects all parties equally.

For younger generations of Varosha-origin families, those who, like me, know the suburb through stories rather than experience, the identity they have inherited is a form of what Marianne Hirsch calls postmemory. This is a memory that is not its own, it was formed by events that occurred before you were born, but it has been transmitted with such intensity and emotional weight that it feels as constitutive of the self as direct experience. The house key, the packed suitcase, ands the repeated *Den Xehno*, are the infrastructures of this inherited identity, a set of practices that ensure the past continues to shape your present orientation.

The broken glass and the reflection in it are, perhaps, the moment when postmemory becomes something that the next generation must reckon with on its own terms.

Conclusion

This article has traced a history of how a community learned to feel about the loss of Varosha and how those ways of feeling became identity over time. From the raw shock captured in *Attilas'74* to the symbolic Refugee Stamp, from the campaign *Den Xehno* to the imagined re-inhabitation, the *prosfyges* of Varosha constructed a narrative of displacement through a reciprocal and evolving process with the state, cultural producers, and each other.

The emotions were and are real. To the identity they built from those emotions and the political weight attached to it, the same applies. But the question that this history insistently raises is one that any honest reckoning with Varosha must eventually face: what is the effect on the people who carry this identity of organizing selfhood around an unresolved loss for more than fifty years? The emotional styles of moral injury and constant remembering were adaptive responses and navigation strategies to a genuine injustice - and they remain legitimate expressions of a community's experience. But when these styles become recursive, when they replicate rather than resolve trauma, when they sustain political stasis that prevents both healing and action or coming face to face with reality today, they also become a trap.

The sociologist Wendy Brown, writing about entrenched political identities, has proposed a shift from politics of trauma to politics of grief: not the abandonment of justice claims but a transformation of the emotional foundation upon which those claims were built, one that allows mourning to do its work rather than suspending it indefinitely. For the Varosha community and especially for the generations who have inherited this identity without having lived its founding moment, the most pressing question may not be whether to remember, but how. What would it mean to carry the memory of Varosha without being trapped by it? To sustain the claim for justice without making the deferral of that claim the condition of one's existence?

Every year, on the anniversary of the invasion, sirens sound across Cyprus at 5:20 in the morning. The sound moves through streets, through sleep, through the bodies of people who were there and people who were not. It is a practice of collective remembrance so total that it requires no explanation: everyone knows what it means, and everyone stops. There is something profound in this ritual, and something that captures the tension at the heart of this article. The sirens are necessary. They insist that what happened not be absorbed into silence or routine. But they also return the

community, yearly, to the same moment, the moment of rupture, of loss, of becoming *prosfyges*. They do not, and perhaps cannot, point forward.
A handwritten note on the fence of Varosha reads: 'I left my soul inside. Open up, so I can take it back.' The soul left inside is real. But so is the person standing outside, waiting for over fifty years.

Zacharoula Mouzouri is currently completing a Research Master in Modern History and International Relations at the University of Groningen. Her current research looks at the British military bases in Cyprus, using oral history.

Eindnoten

1. I use the Greek term prosfyges rather than the English 'refugees' when referring to this community's self-designation. The word carries connotations of forced uprooting and collective belonging and it reflects how members of this community consistently refer to themselves. Where 'refugees' or 'refugee identity' appears in the text, it should be understood in this sense.
2. H. Başarır and A. Arsoy, 'Post-War Re-Settlements in Varosha: Paradise to Ghetto', *Open House International* 44:2 (2019) 52-61.
3. Ibidem.
4. C. Demetriou, 'Divide and Rule Cyprus? Decolonization as Process', *Commonwealth & Comparative Politics* 57:4 (2019) 403-420.
5. P. A. Zervakis, 'Cyprus in Europe: Solving the Cyprus Problem by Europeanizing it?', *Connections: The Quarterly Journal* 3:1 (2004) 107-122.
6. *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Cyprus*, 'Turkish Military Invasion and Occupation', https://www.gov.cy/mfa/en/documents/turkish-military-invasion-and-occupation/.
7. 'Varosha: The Forbidden City', *Cyprus Mail*, https://cyprus-mail.com/divided-island/special-reports/famagusta-varosha/varosha-the-forbidden-city (accessed April 10, 2025).
8. M. A. Kılıç, E. Önder, and S. Yurtsever, 'A Political Analysis of Closed-Off Varosha Opening', *Journal of Business and Social Science Review* 4:8 (2023) 1-21.
9. 'Visitor Entry Instructions' at the entrance of Varosha's open part, JPEG, January 13, 2025, author's photograph, see Figure 1.
10. O. Demetriou, *Life Stories: Greek Cypriot Community*. *Displacement in Cyprus - Consequences of Civil and Military Strife* 1 (Nicosia: PRIO Cyprus Centre, 2012).
11. Ibid. *Interview* 1, 21.
12. P. Boss, *Ambiguous Loss: Learning to Live with Unresolved Grief* (Cambridge 1999).
13. *Attilas '74*, Directed by Michael Cacoyannis (1974).
14. J. Potts, 'A Sense of Belonging: An Interview with Michael Cacoyannis', *Educational Broadcasting International* 11:3 (1978) 150-157.
15. *Attilas '74* (1974), 01:26:31.
16. *Attilas '74* (1974), 00:52:42.
17. X. Tourki, 'Headlines of Panic, Violence and Death', *in-cyprus.com*, (July 21, 2024).
18. M. Hadjiathanasiou, 'Capturing 1974: Doros Partasides's Photographs of the Turkish Invasion of Cyprus', *Journal of Mediterranean Studies* 29:2 (2020).
19. E. Philippou, 'Cyprus Refugee Stamp: The Story of a Symbol', *Cyprus Mail*, (March 26, 2023).
20. W. M, Reddy. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* (Cambridge 2001), 63-111.
21. M. Paphiti, 'Speech of the Curator of the Exhibition 'Prosfigosimo: A Stamp for the Refugees of Cyprus. The Story of a Symbol', *House of Representatives, Nicosia, Cyprus* (March 27, 2023).
22. E. Tselika, 'State Housing, Social Labelling and Refugee Identities in Cyprus', *The Cyprus Review* 31:1 (2019) 239-263.
23. Ibidem.
24. Demetriou, *Life Stories, Interview* 2, 31.
25. J. Burke, 'Homes Lost in Conflict: Reframing the Familiar into New Sites of Memory and Identity on a Divided Island', *History and Memory* 31:2 (2019) 155-177.
26. Ibidem.
27. K. Kazemi, *A Greek Cypriot soldier at a checkpoint in Ledra Street, Nicosia, near the buffer zone which separates southern and Northern Cyprus,* (November 1, 1989), *Hulton Archive, Getty Images*.
28. Demetriou, *Life Stories, Interview* 3, 33.
29. Y. Papadakis, 'Greek Cypriot Narratives of History and Collective Identity: Nationalism as a Contested Process', *American Ethnologist* 25:2 (1998) 149-165.
30. Demetriou, *Life Stories*.
31. R. Bryant, 'Partitions of Memory: Wounds and Witnessing in Cyprus', *Comparative Studies in Society and History* 54:2 (2012) 332-360.
32. K. Charalambides, *Famagusta Regina* (Melbourne 2018).
33. S. Fleischman, *Tense and Narrativity: From Medieval Performance to Modern Fiction* (Austin 1990).
34. L. Lyritsas, 'Kyriakos Charalambides', *Arbeit an Europa* (2020).
35. *Institute for Human Sciences*, 'The Strange Case of Varosha in Cyprus', *IWMpost*.

36. A. Muhtaroğulları, 'The Analysis of Photo Images of Varosha (Cyprus)', *Addaiyan Journal of Arts, Humanities and Social Sciences* 3:7 (2021) 93–116.
37. Ibidem.
38. J. Assmann, 'Communicative and Cultural Memory', in: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook,* eds. Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin 2008) 109-119.
39. R. Bryant, *The Past in Pieces: Belonging in the New Cyprus* (Philadelphia 2010).
40. 'Could Famagusta Property Sales Be Stopped?', *Cyprus Mail* (May 14, 2023).
41. M. Hirsch, 'The Generation of Postmemory', *Poetics Today* 29:1 (2008) 103-128.
42. E. Hutchison, 'Trauma, Grief and Political Transformation' in: *Affective Communities in World Politics: Collective Emotions after Trauma* (Cambridge 2016).

DANDY'S IN HET VAN GOGH MUSEUM
EDWIN BECKER OVER JAMES MCNEILL WHISTLER

Pim Storm en Anika Salden

Afbeelding 1: James Abbott McNeill Whistler, Compositie in grijs: portret van de schilder, 1872 , olieverf op doek, 74,9 x 53,3 cm, Detroit Institute of Arts, schenking van Henry Glover Stevens ter nagedachtenis van Ellen P. Stevens en Mary M. Stevens. Fotocredit: © Detroit Institute of Arts / Bridgeman Images

Van 16 oktober tot en met 10 januari is in het Van Gogh Museum en de Mesdag Collectie de eerste Nederlandse overzichtstentoonstelling te zien over James McNeill Whistler (1834-1903): *Whistler. Dandy en dwarsdenker*. De Amerikaanse schilder was een verschijning en oefende een grote invloed uit op de kunsten in de negentiende eeuw en daarna. In de aanloop naar de tentoonstelling spreekt de redactie met Edwin Becker. De hoofdconservator tentoonstellingen van het Van Gogh Museum is stijlvol gekleed in een gestreepte broek, een gilet met een ruit en een bonte das. Een outfit die ongetwijfeld alleen hij kan dragen. In een kamer met zwarte designstoelen en uitzicht op het Museumplein vertelt Becker twee uur over Whistler, het maken van tentoonstellingen, interacties met het publiek en zijn persoonlijke interesse in het werk dat hij al 34 jaar doet.

Van Wenen tot Van Gogh

Beckers fascinatie met de negentiende eeuw begon in zijn ouderlijk huis. Daar hadden zijn ouders een set meubels van Josef Hoffmann (1870-1956), een van de bekendste figuren van het Weense fin-de-siècle. 'Replica's, hè,' voegt Becker toe. 'Ik was net begonnen met kunstgeschiedenis en zag dat hij een Weense architect was. Grappig, dacht ik: hij was van dezelfde periode als Gustav Klimt, Secession, Wiener Werkstätte.' Deze Weense kunstenaarskringen vormden de leidraad van Beckers studie.

Als student zocht Becker naar concrete toepassingen van kunst. Hij werkte samen met andere studenten aan een tentoonstelling over baroktekeningen uit Oost-Nederlandse collecties en studeerde een blauwe maandag zelfs binnenhuisarchitectuur aan de Stadsacademie in Maastricht. Die tweede studie moest hij door de vele treinreizen en avondcursussen afbreken. 'Maar net op dat moment kwam ik een privéverzamelaar in Wenen tegen, die mij in aanraking bracht met de kunstwereld en het veilingwezen. Hij had een fantastische collectie, waaronder een aantal werken van Georges de Feure (1868-1943), een Nederlands-Franse kunstenaar die in Parijs heeft gewerkt.' Het werk voor deze verzamelaar opende voor Becker de deuren van het museum waar hij nu nog altijd werkt. 'Ik had het idee om in het Van Gogh Museum een tentoonstelling te maken over De Feure. Toen was ik hier nog niet in dienst, maar tijdens de samenwerking vroegen ze of ik zin had om bij de nieuw op te richten afdeling tentoonstellingen te horen.'

Daarmee werd Becker in 1992 de eerste conservator *tentoonstellingen*, de eerste in het Van Gogh Museum én de eerste van Nederland. Met het creëren van deze nieuwe positie wilde de toenmalige directeur Ronald de Leeuw dat het museum meer werd dan een soort mausoleum voor Van Gogh; het moest het museum voor de negentiende eeuw worden. De nieuwe afdeling zou het werk van Van Gogh in een bredere kunsthistorische context plaatsen. Becker kreeg daarin veel vrijheid. Als hij een idee voor een tentoonstelling voorstelde, zei de directeur vaak: 'Ga maar doen.' Becker maakte meerdere tentoonstellingen over kunstenaars uit het fin-de-siècle, over de kunsten in steden als Wenen, Praag en Barcelona rond het jaar 1900 en legde zich de afgelopen jaren toe op de tentoonstelling over Whistler. Sinds 2006 is Becker hoofdconservator van de afdeling tentoonstellingen, die ondertussen veel groter en, in zijn ogen, professioneler is geworden.

Shoppen

'Normaal ben je conservator van een collectie,' vertelt Becker, 'maar mijn functie was puur het maken van tentoonstellingen. Ook nu ben ik niet verantwoordelijk voor de collectie.' Die taken zijn voorbehouden aan andere conservatoren. De ontwikkeling van een tentoonstelling wordt inmiddels uitgevoerd door een heel team van onder anderen educators en vormgevers, allemaal onder leiding van een projectleider van het Team Tentoonstellingen. Zijn eigen expertise omschrijft hij onder meer als 'bruikleen shoppen'. Dat vergt een lange adem. 'Je moet echt vroeg van tevoren beginnen, zeker met dit soort topwerken, want het duurt een paar jaar voordat je dat rond hebt met lobbyen.' Lenen is immers geen vanzelfsprekendheid, bijvoorbeeld wanneer een schenker heeft vastgelegd dat een schilderij alleen in het gekozen museum getoond mag worden. Voor een groot deel bestaan Beckers werkzaamheden dan ook uit het opbouwen en onderhouden van duurzame relaties met musea in binnen- en buitenland.

De voorbereidingen voor de Whistler-tentoonstelling begonnen in 2018. Sinds die tijd heeft Becker veel contact gehad met Carol Jacobi, conservator bij Tate

Britain in Londen, dat Whistlers werk tot 27 september 2026 tentoonstelde. Dat kon eigenlijk ook niet anders, in de stad die zo'n grote rol in Whistlers werk heeft gespeeld. In de wijk Chelsea zag Becker het leven van de schilder voor zich afspelen. Whistler woonde schuin tegenover Oscar Wilde, met wie hij een hechte vriendschap sloot en later weer brak. Becker liep langs de Old Church, waar Whistlers moeder geregeld heen ging toen ze bij haar zoon was ingetrokken. 'Daarvoor moest zijn model Joanna Hiffernan wieberen, want ja, dan dacht hij: wat moet ik met mijn moeder? Oké, ik neem haar maar in huis. Zo was hij dan ook wel weer.' Whistler kon eindeloos werken aan portretten zoals die van zijn moeder en Joanna, maar schilderde net zo graag landschappen, waarvan hij, net als impressionisten uit die tijd, de sfeer van dat specifieke moment wilde vastleggen. Londen was vaak het decor. 'Dan zie je de Battersea Bridge, dus dan denk je: ja, hij keek gewoon uit het raam en zag die brug daar. Geen wonder dat hij die brug gaat schilderen, maar wel op zijn eigenzinnige manier.'

Afbeelding 2: James Abbott McNeill Whistler, Compositie in grijs en zwart: portret van de moeder van de schilder, 1871, Olieverf op doek, 144,3 x 162,5 cm, Musée d'Orsay, Parijs. Fotocredit: © Musée d'Orsay / RMN-Grand Palais / Patrice Schmidt

Beckers samenwerking met Jacobi heeft een hoop praktische voordelen. Niet alleen kunnen beide musea zo de kosten voor vervoer en verzekering van veel bruiklenen delen, samen hebben ze ook een groter netwerk. Dat laatste is zeker bij deze tentoonstelling belangrijk. Veel van Whistlers werken bevinden zich tegenwoordig in de Verenigde Staten, in collecties over Amerikaanse kunst. Whistler werkte weliswaar het grootste deel van zijn leven in Europa, maar wordt in de Verenigde Staten nog altijd als Amerikaan beschouwd. De conservatoren van die Amerikaanse collecties kende Becker nog niet, omdat het Van Gogh Museum van oudsher vooral banden onderhoudt met specialisten van het Franse impressionisme. 'Dan is het goed als je kennismaakt, het project uitlegt en vraagt naar wat er mogelijk is.' En, zo benadrukt Becker, met een verzoek vanuit twee musea is er vaak meer mogelijk.

'Carol heeft een heleboel trips gemaakt naar Amerika,' vertelt hij, 'naar Boston en naar Washington, naar New York…' Ook Becker heeft zijn connecties. 'In Chicago heb je ook een aantal mooie werken van Whistler en ik was daar toevallig voor de opening van het tentoonstellingsproject *Van Gogh aan de Seine*, dat we samen hadden gemaakt. We hadden dus sowieso een goede band met The Art Institute of Chicago en hebben toen direct de conservatoren gezien.' Later was een van die Amerikaanse conservatoren nog met haar familie in Amsterdam. Becker heeft haar toen rondgeleid in het Van Gogh Museum en Jacobi zocht haar later eveneens op. 'Zo werkt het gewoon: je bent dan langzamerhand een gedegen relatie aan het opbouwen.'

Interacties met de bezoeker

Naast het leggen van contacten in de museale sector is het voor Becker minstens zo belangrijk om met een tentoonstelling een verbinding te maken met het publiek. 'Ik maak deze tentoonstelling niet voor mezelf; de meeste schilderijen heb ik immers al gezien.' Het publiek verschilt door het jaar heen als dag en nacht. 'Het publiek is natuurlijk nogal gemêleerd, zeker in de zomer. Die komen voor de stad Amsterdam en nemen het Van Gogh Museum mee.' Onder de huidige museumdirecteur Emilie Gordenker heeft het museum hierin daarom een vast ritme ingericht.

In de zomer biedt het museum doorgaans een algemenere tentoonstelling over de eigen voorgeschiedenis, over Vincent van Gogh, zijn broer en schoonzus en hun zoon, de oprichter van het museum. In het voorjaar is dat anders. 'Onze directeur Emilie noemt dat altijd een soort speeltuin: experimenteren.' In het voorjaar van 2026 werden de tijdelijke tentoonstellingsruimtes gevuld met *Geel*. Het idee voor deze conceptuele tentoonstelling kwam indirect van het publiek zelf. Becker vertelt dat educator en kunsthistorica Ann Blokland, die het initiatief nam, veel vragen kreeg over het gebruik van de kleur. 'Waarom die kleur geel? Wat was dat met Van Gogh en geel? Die vraag kwam gewoon heel vaak bij het publiek op. Daar moesten we iets mee.' De kleur bleek een onuitputtelijke bron van mogelijke werken. Ze moesten streng zijn. 'Laten we alleen kunst aannemen van een kunstenaar die ook echt consequent die kleur geel op een heleboel manieren heeft onderzocht en er ook echt iets specifieks over heeft te melden.' Zo heeft het museum Olafur Eliasson (1967) gevraagd om een kunstwerk te maken voor de tentoonstelling. Hij combineerde elementen van zijn eerdere kunstwerken, *Room for one colour* (1997) en *Colour experiment no. 78* (2015). In deze lichtinstallatie leek alles geel, zelfs de bezoekers.[1] Deze tijdelijke tentoonstelling bracht veel jonge mensen op de been om naar het museum te komen en was daarmee een groot succes.

De monografische tentoonstellingen in het najaar zijn doorgaans concreter.

Daarom kan de bezoeker de komende maanden helemaal opgaan in Whistler. ‘Dan heb je gewoon één kunstenaar en dan ga je daar helemaal in duiken en dan is het overzichtelijk. Het is een soort levensverhaal.’ Dat levensverhaal wordt verteld aan de hand van Whistlers kunst. Hij schilderde naar Frans voorbeeld een tijd realistisch, maar liet dat later weer varen. ‘Dan zegt hij van ja, de natuur is leuk, maar het gaat uiteindelijk om de kunst en wat je als kunstenaar ermee doet’, aldus Becker. ‘*Nature contains the elements*, vond Whistler.’ Het Van Gogh Museum neemt de bezoekers mee naar het Chelsea van de late negentiende eeuw – eigenlijk net zoals Becker zelf deed in de voorbereidingen van de tentoonstelling. Dat concrete levensverhaal is in Nederland volgens Becker nog belangrijker dan in Engeland, waar Whistler bekender is. Er komt een introductiefilm en Becker en zijn team zoeken naar duidelijke aanknopingspunten, zoals hoe Whistler ook nu nog steeds inspireert, bijvoorbeeld een persiflage van Donald Duck en een scène waarin Mr Bean het portret *Whistler’s Mother* vernachelt.

Nog meer dan het publiek verschillen de zalen in Tate Britain en het Van Gogh Museum wezenlijk van elkaar. ‘Daar zijn het echt van die kabinetten en bij ons hebben we natuurlijk die gekke ellipsvorm.’ Met de ovale zalen moet rekening worden gehouden, niet alleen met hoe de werken goed tot hun recht komen, maar ook om opstoppingen te voorkomen. ‘Er zijn best wel wat werken en je wilt die ook de ruimte geven, dus we willen het ook niet helemaal vol.’ Daarom besteedt de Amsterdamse tentoonstelling weinig aandacht aan de invloed van Whistler op Nederlandse kunstenaars. Dat wordt overgelaten aan de Mesdag Collectie in Den Haag, die met zijn negentiende-eeuwse inrichting het perfecte decor vormt voor *Whistler. Verliefd op Nederland*. ‘Hij is meer dan elf keer in Nederland geweest en heeft in Amsterdam etsen gemaakt. Er zijn heel leuke anekdotes over wat hij van Amsterdam vindt. En Frans Hals, daar is hij helemaal dol op, dus hij gaat nog een keer naar het Frans Hals Museum, waar hij weer mensen ontmoet.’ Deze tentoonstelling is volledig ingericht voor een Nederlands publiek en levert het kleinere Haagse museum waarschijnlijk extra bezoekers op.

Afsluitend

Aan het einde van de twee uur liggen op de vergadertafel meerdere boeken opengeslagen: boeken die Becker eerder redigeerde, catalogi van buitenlandse tentoonstellingen over Whistler, een biografie. Bij de tentoonstellingen over Whistler verschijnen er nog twee: een officiële catalogus in samenwerking met Tate en een boek toegespitst op een Nederlands publiek. Dat laatste boek gaat niet alleen in op Whistlers banden met Nederland, maar is ook toegankelijker in toon en prijs, maar daarmee niet minder rijk.

Opgewekt vertelt Becker dat de recensenten in Londen over het algemeen erg enthousiast en lovend waren over de tentoonstelling. Veel van hen vonden het verfrissend. ‘Eindelijk een tentoonstelling die gewoon over kunst gaat en niet over de actualiteit of een *topic* dat nu toevallig net trendy is. Dat je denkt: het kan mij niets schelen, we gaan gewoon Whistler doen.’ Daar is lef voor nodig, stelt de conservator. Zo is niet alleen Whistler, maar ook Edwin Becker een dwarsdenker, in de meest positieve zin van het woord.

Edwin Becker begon na een studie kunstgeschiedenis in 1992 bij het Van Gogh Museum. Sinds 2006 is hij hoofdconservator tentoonstellingen, gespecialiseerd in beeldende en toegepaste kunst uit het fin-de-siècle.

Eindnoten

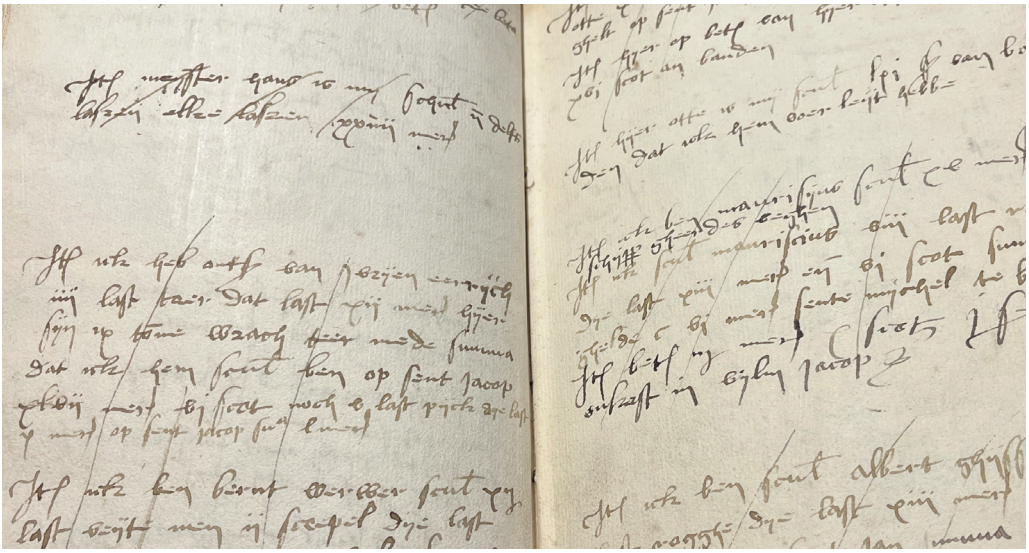
1 Ervaar geel met Olafur Eliasson, Van Gogh Museum, 13 februari tot 17 mei 2026. https://www.vangoghmuseum.nl/nl/bezoek/tentoonstellingen/overzicht-geweest/geel/ervaar-geel-met-olafur-eliasson

Afbeelding 3: James Abbott McNeill Whistler, Nocturne: Blauw en zilver – Chelsea, ca. 1872-5, Olieverf op paneel, 50,2 × 60,8 cm, Tate, Londen. (Legaat van Rachel en Jean Alexander, 1972)

EEN GEDACHTE-EXPERIMENT MET REYER DIRCXZ

Gabri van Tussenbroek

Afbeelding 1: Renteboek van koopman Reyer Dircszoon met daarin de inkoop- en verkoopuitgaven opgesteld van de oosterse handel (Lübeck en Dantzig) te Amsterdam. 1485-1490. Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Gasthuizen (toegangsnummer 342), inv.nr. 2130.

Stel, mijn naam is Reyer Dircxz, ik ben in 1464 in de Amsterdamse Kalverstraat geboren en ik vaar in 1487 voor het eerst van mijn leven naar Gdansk. Wat neem ik dan mee? In ieder geval mijn koopmansboekje, dat nog steeds in het Amsterdamse Stadsarchief wordt bewaard. Reyer ging per schip naar de Oostzee en nam handelswaar als textiel, wijn en zout mee. Hij kocht in Lübeck en Gdansk graan, hout en andere zaken, die hij in Holland weer kon verkopen. Van elke transactie noteerde hij met wie hij zakendeed, om welke hoeveelheid het ging, wat de prijs was en of er al betaald was of niet. Was een transactie afgehandeld, dan ging er een streep door de post in het boekje.

Dankzij dit bewaard gebleven boekje is het mogelijk een reconstructie te maken van de handel van deze Amsterdammer aan het einde van de vijftiende eeuw. De economisch historicus N.W. Posthumus heeft dat in 1953 al laten zien in *De Oosterse handel te Amsterdam*. Maar daarmee zijn we nog allerminst bij het leven dat Reyer leidde, op het schip waarmee hij voer, bij de navigatie-instrumenten van de schipper en bij de mensen die hij ontmoette. Om nog maar te zwijgen over de vraag wat voor man hij was; hoe zijn stem klonk, of hij groot was of klein, blijmoedig of juist somber.

Wanneer we ons bij wijze van gedachte-experiment voorstellen hoe het

leven van Reyer was, dan is de beperking dat we niet weten welke bronnen we missen. Welke zaken zijn nooit meer te achterhalen? Welke blinde vlekken hebben we? Welke fouten maken we bij het nadenken over het leven in de middeleeuwen? Een van de moeilijkste aspecten bij het schrijven van mijn boek *De onzekere wereld van Reyer Dircxz* was het moeten vergeten van onze eigen tijd. Neem bijvoorbeeld communicatie: Reyer moet ontelbare brieven hebben geschreven en berichten hebben achtergelaten bij het Paalhuis (het havenkantoor op de kop van het Damrak), in herbergen in den vreemde en bij bevriende handelaren. Voor ons lijkt dat tegenwoordig vreselijk omslachtig, maar voor Reyer was dat niet zo. Hijzelf zal nooit hebben gedacht dat hij in een onhandige, primitieve wereld leefde.

'Primitieve' omstandigheden heersten in feite ook in mijn eigen studietijd aan het begin van de jaren negentig. Er was geen internet, geen weeralarm, geen navigatie-app en er bestond geen e-mail. Communicatie ging per telefoon of per brief. Canvas moest nog worden uitgevonden, van AVG had nog niemand gehoord en uitslagen van tentamens werden op een briefje op het prikbord gehangen, waar iedereen kon zien of je aan de verwachtingen had voldaan. Als je literatuur nodig had, ging je naar de bibliotheek, waar je – als je geluk had – boeken van de studieplanken kon pakken die waren klaargezet om uit te kopiëren. Toch had ik absoluut niet de indruk dat ik in een wereld leefde die achterliep. Integendeel.

Mijn eerste werkstukken schreef ik op een mechanische typemachine. Voetnoten werden handmatig toegevoegd, nadat ik daarvoor met de hand een kladversie had gemaakt zodat ik ongeveer wist hoe het uiteindelijke resultaat eruit zou moeten zien. Zoals Reyer Dircxz niet op het idee kwam om via een digitaal scherm met zijn zakenpartners te overleggen, zo kwam ik als student niet op het idee de computer het denkwerk voor me te laten doen. Juist daarom raakte ik doorkneed van het echte academische ambachtswerk.

Terugdenkend aan die tijd, die nog helemaal niet zo lang geleden is, komt het me tegenwoordig wel allemaal hopeloos ingewikkeld en omslachtig voor. Ik raadpleegde dikke bibliografische handboeken als ik literatuur wilde vinden. De bibliotheek beschikte gelukkig wel al over een – traagwerkende – digitale catalogus, maar voor het aanvragen van een boek moest aanvankelijk met de hand een briefje worden ingevuld. De baliemedewerker moest dan eerst controleren of mijn handschrift wel leesbaar was.

Achteraf blijkt het erg ingewikkeld je voor te stellen hoe het leven er ooit uitzag, zelfs als het over je eigen leven gaat. En nog moeilijker dat je indertijd geen moment op het idee kwam dat het anders en makkelijker zou kunnen; dat er hulpmiddelen zouden komen om in een mum van tijd publicaties op te roepen, digitaal archieven te kunnen raadplegen, en om met behulp van computers data te analyseren. Nu we deze verworvenheden hebben, maken we er vanzelfsprekend ook gebruik van. Reyer Dircxz zou zijn administratie tegenwoordig niet meer in een onooglijk boekje schrijven, of met muntgewichtjes proberen vast te stellen wat de waarde van vreemde valuta was wanneer hij geld ontving van een onbekende handelaar.

Toch zou hij een groot probleem hebben als zijn bestanden werden gehackt. Zoiets als wanneer zijn boekje ergens in Lübeck of Gdansk zou zijn gestolen. En zou ik een probleem hebben gehad als ik tijdens mijn studie de computer voor een deel het werk had laten doen? Mijn docenten hoefden daar indertijd niet over na te denken, omdat de techniek eenvoudigweg nog niet bestond. Voor notoire AI-misbruikers van nu lijkt mij daarom een goede oplossing te bestaan: werkstukken worden gewoon weer zoals vroeger op een ouderwetse typemachine

geschreven. En als bewijsstuk wordt een handgeschreven kladversie meegeleverd.

En Reyer Dircxz? Zijn leefwereld verschilde in vrijwel alles van die van ons. Maar als we de uiterlijkheden en materiële omstandigheden buiten beschouwing laten, dan blijven de dingen over die er echt toe doen. Op zo'n moment wordt het verleden verrassend vertrouwd, al is dat misschien een treurige constatering. Reyers gedachten waren bij dezelfde zaken die tegenwoordig het nieuws beheersen: de invloed van de internationale handel op de prijzen, het belang van goed en stabiel bestuur, de wispelturigheid van slechts enkele machthebbers, oorlogsdreiging, en de invloed van klimaat, voedselzekerheid en inflatie.

Dus stel, mijn naam is Reyer Dircxz, en ik ben in 1464 in de Amsterdamse Kalverstraat geboren. Dan ziet mijn leven er – los van uiterlijkheden – eigenlijk helemaal niet zo heel anders uit dan ons leven van nu.

Gabri van Tussenbroek is specialist bouwhistorie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en hoogleraar bouwhistorie aan de UvA. In april 2026 verscheen bij Uitgeverij Prometheus De onzekere wereld van Reyer Dircxz. Fortuin en rampspoed van een Hollandse koopman 1485-1490.

BESTEMMING SURINAME
EEN BLIK OP EEN PRILLE KOLONIE EN ZEVENTIENDE-EEUWSE ZEEREIZEN

Krijn Korsman & Olivia Jaeggi

In het Oost-Indisch Huis spraken inmiddels ex-redacteuren Olivia Jaeggi en Krijn Korsman af met historici Suze Zijlstra en Nettie Schwartz om te praten over hun recente uitgave van *Bestemming Suriname*, die eind 2025 verscheen.[1] Er werd gesproken over de gevaren – en de verveling – van zeventiende-eeuwse zeereizen, maar ook over archieven en welke verhalen en perspectieven daar niet te vinden zijn en werden verzwegen.

Het ontstaan van *Bestemming Suriname*

We ontmoeten auteurs Suze en Nettie toepasselijk genoeg in het Bushuis, oftewel het Oost-Indisch Huis, het voormalige hoofdkwartier van de VOC. De twee historici vertellen ons hoe ze tot het schrijven van dit boek kwamen: via een gedeelde interesse in reisverslagen, briefwisselingen en zeventiende-eeuws Suriname. Dit was voor beiden nauw verwant aan het onderwerp van hun scripties, die ze allebei aan het eind van hun masterstudie aan de UvA schreven.

De voornaamste overlap van interesse was in de zogenoemde *Prize Papers* – documenten die door Engelse kapers zijn aangetroffen in veroverde vijandelijke schepen, waaronder Nederlandse. Deze betroffen allerhande soorten documenten, zoals ambtelijke stukken, vrachtbrieven, persoonlijke post, reisverslagen en dagboeken. Een van deze documenten werd het hoofdonderwerp van de scriptie van Nettie Schwartz: het reisverslag van Jean le Grand, dat ook het eerste reisverslag is dat

in het boek aan bod komt.

Toen Suze Zijlstra later ook promoveerde op zeventiende-eeuws Suriname waren de twee al een aantal keren in contact gekomen over het onderwerp. Vervolgens kwamen ze op het idee om een voorstel te doen bij de Linschoten-Vereeniging, een stichting die historische reisverhalen uitgeeft, om een toevoeging aan de serie uit te brengen over een combinatie van de door hen onderzochte onderwerpen.

Perspectieven van reisverslagen

Bestemming Suriname bevat drie reisverslagen uit de beginperiode van de Nederlandse kolonisatie van Suriname. Ze zijn opgetekend door Jean le Grand (1671-1672), Johan Ferleman (1683) en Jan Reeps (1694). De verslagen zijn door Zijlstra en Schwartz voorziet van een uitgebreide inleiding die de teksten de nodige historische context biedt. Bovendien is er een uitgebreid notenapparaat voor extra uitleg en een glossarium voor zeventiende-eeuwse woorden.

Over deze vroege kolonisatie van Suriname is tot nog toe weinig geschreven omdat de publieke en academische aandacht veelal uitgaat naar de achttiende en negentiende eeuw, toen de kolonie een prominentere plek innam binnen het grotere Nederlandse koloniale rijk. Zijlstra en Schwartz benadrukken dat dit ook een van de redenen is dat deze uitgave een belangrijke bijdrage levert aan de koloniale geschiedenis van Suriname. Bovendien vormen de verslagen de achterklap van deze vroege kolonisatie, in tegenstelling tot de meer gangbare overheidsdocumenten die al vaak zijn bestudeerd, en laten daardoor een ander perspectief zien: dat van de 'normale' burger.

De verslagen verschillen wel van elkaar in vorm. Zo schreven Ferleman en Reeps heel nauwkeurig hun precieze locatie op zee op, terwijl Le Grand dit achterwege liet. Ook verschillen de verslagen van toon, waardoor Schwartz en Zijlstra liever spreken van 'reisteksten' dan van een journaal of een reisverslag.[2]

Onbezorgde brieven

Een gedeelte van het bronmateriaal voor *Bestemming Suriname* is afkomstig uit de *Prize Papers*. Dit is een bijzondere collectie van allerlei documenten die door Engelse kapers zijn geconfisqueerd van vijandelijke schepen in de vroegmoderne tijd (1652-1815). Schwartz en Zijlstra benadrukken dat deze collectie bijzonder is. Dit heeft vooral te maken met de totstandkoming van het archief en de wettelijke grondslag van de kaapvaart in Engeland. De twee historici laten weten dat kapen alleen geoorloofd was in oorlogstijd en dat de 'prijzen' – ofwel de gekaapte schepen – moesten worden gelegitimeerd bij de rechtbank. Deze procedure was ingesteld om te voorkomen dat kapers schepen veroverden van staten waar Engeland niet mee in oorlog verkeerde. Documenten waren hiervoor een uitstekend bewijsmiddel, zodat die vervolgens werden gearchiveerd. Voor de Engelse staat vormden deze documenten bovendien de mogelijkheid om inlichtingen in te winnen, aangezien er ook brieven van de koloniale overheden en diplomaten met de schepen werden meegestuurd, brieven met mogelijk voor de vijand interessante informatie. Het verslag van Johan Ferleman is hier een voorbeeld van.

De tocht naar Suriname: saai of gevaarlijk?

De reis naar Suriname duurde acht tot tien weken. Dit was voor de zeventiende eeuw relatief te overzien. Een reis met een VOC-schip naar Batavia kon bijvoorbeeld wel bijna een jaar duren. De drie verslagen staan vol met dagen waarop alleen een korte

weersomschrijving werd gegeven, waardoor wij ons afvroegen of deze lange zeereizen niet ook heel erg monotoon en saai waren. Op deze vraag antwoordde Schwartz volmondig:

> Ja, heel erg en deze werden ook heel erg bepaald door de weersomstandigheden. Als er een stevige wind was kon je eigenlijk niks doen. Ga vooral eens op de Amsterdam bij Het Scheepvaartmuseum kijken. Dat helpt heel erg bij het inbeelden van zo'n reis want je ervaart dan aan den lijve de kleine ruimte die de passagiers tot hun beschikking hadden. Als het stormde mochten zij niet op het dek komen en moesten in bed blijven.

Zijlstra benadrukt een belangrijk verschil: 'Het was wel erg afhankelijk van wat je rol aan boord van het schip was; matrozen moesten immers gewoon werken en zij werkten in ploegen. Dat was dus echt een andere ervaring als passagier.' Het leven aan boord van een zeilschip was voor passagiers eentonig en saai en ook niet echt comfortabel. Men zat wekenlang dicht op elkaar, tenzij je een belangrijke passagier was met toegang tot de kajuit.

Saai betekent niet dat er geen gevaren waren. Schepen vergingen met enige regelmaat tijdens stormen en men wist ook nooit zeker of er genoeg voedsel zou zijn voor de gehele reis. Bovendien vierden piraterij en kaapvaart hoogtij, dus angst om gevangengenomen te worden was altijd aanwezig. Met name langs de kusten, zoals voorbij de Canarische eilanden, stelt Schwartz. Uit het verslag van Le Grand blijkt bijvoorbeeld de angst voor Noord-Afrikaanse kapers die de Atlantische Oceaan onveilig maakten en vaak valse vlaggen gebruikten van andere Europese staten om dicht bij hun prooi te komen.[3]

Ondanks de algemene informatie over wind en weersomstandigheden gebeuren er ook opmerkelijke zaken aan boord die meer informatie bieden over de passagiers en zeventiende-eeuwse opvattingen. Zo wordt in het verslag van Le Grand gesproken over Jacob Cornelis Boelens en Susanna Rosens die zich uitgaven voor een getrouwd stel, maar dat niet echt bleken te zijn. Daarna liet de kapitein hen in het bijzijn van twee getuigen een huwelijkscontract ondertekenen.[4] Johan Ferleman klaagt in zijn verslag over het kraambed van ene juffrouw Vollenhove, die aan boord van zijn schip van een dochter beviel.[5]

De reis van Jan Reeps is de meest rampzalige van de drie verhalen. Zo stierf er onderweg een zwarte man – die op de Azoren was ingescheept – omdat hij van boord viel en niet op tijd gered kon worden. Een zeilschip kan immers niet gemakkelijk stoppen en omkeren duurde meestal te lang. Bij aankomst voor de Braziliaanse kust kwam het schip vast te zitten op een zandbank. Reeps voer met een aantal mensen in een sloep naar het vasteland waar ze door inheemse mensen werden gered. De lokale bewoners behandelden de Nederlanders goed, in tegenstelling tot de behandeling door de koloniale macht, de Portugezen. Na maandenlang vast te hebben gezeten in Brazilië mocht de groep eindelijk doorreizen naar Suriname. Degenen die achterbleven op de zandbanken waren grotendeels gestorven door hongersnood en volgens Reeps was een drietal lichamen zelfs opgegeten.[6]

De verslagen bieden dus verschillende inzichten in het leven aan boord van zeventiende-eeuwse schepen, in de gevaren van deze reizen en ook een beetje in de samenleving van Suriname in de eerste decennia van de kolonie.

Tussen de regels en grote stiltes

Schwartz en Zijlstra benadrukken het belang van breder denken dan enkel wat er op papier te vinden is: soms is het juist belangrijk om na te denken over wat er níét opgeschreven staat. De auteurs proberen de brieven in hun inleiding en verdere toevoeging te contextualiseren: de brieven zijn namelijk, hoewel ze geen deel uitmaken van de alom aanwezige overheidsdocumenten, allemaal door Europeanen geschreven en dus vanuit een Europees perspectief. Er is helaas geen geschreven bronmateriaal beschikbaar vanuit de andere kant: van de oorspronkelijke bewoners van de gekoloniseerde gebieden en/of tot slaaf gemaakten.

Opvallend aan deze reisverslagen is bijvoorbeeld dat er met vrijwel geen woord gerept wordt over de tot slaaf gemaakten en over de manier waarop zij behandeld werden. Terwijl de straffen aan 'ongehoorzame' slaafgemaakten altijd op een centrale plek in de openbaarheid werden uitgedeeld om anderen af te schrikken en te ontmoedigen, zo vertelt Schwartz. Slechts één briefschrijver uit het door Schwartz en Zijlstra onderzochte corpus schrijft hierover, maar het is vrijwel onmogelijk dat die auteur er als enige getuige van is geweest. Zoals Schwartz zegt: 'Dan kan je ook denken: wat schrijft men niet?'

Een manier om dit uit te zoeken is volgens de auteurs het combineren van bronnen: het feit dat die straffen destijds zo publiekelijk uitgevoerd werden is bijvoorbeeld te achterhalen door de wetboeken uit die tijd te bestuderen. Als hedendaagse lezer hebben we de mogelijkheid om de bredere context te beschouwen, dus is het belangrijk om die wel te benoemen, zoals de schrijvers doen in hun inleiding, ook al wordt er in de reisverslagen zelf niet over geschreven. Toch benadrukken de auteurs dat ook hier voorzichtigheid geboden is: wanneer informatie ontbreekt, is het makkelijk om zelf in te gaan vullen, en dat is zeker niet wenselijk wanneer het zo'n precair onderwerp betreft. Alle extra informatie die je aan het verhaal toevoegt voor contextualisering moet ergens vandaan komen, en daarbij is transparantie over die bronnen heel belangrijk. De lezer verdient het volgens hen om te weten aan wie de informatie ontleend is. In het geval van *Bestemming Suriname* is het resultaat hiervan dan ook een formidabele noten- en bronnenlijst.

***Bestemming Suriname* als kijkraam naar het verleden**

Bestemming Suriname is in principe simpel van opzet, maar daardoor zeer geslaagd. De drie reisverslagen zijn ruim voorzien van kanttekeningen en verklaringen van oude terminologie, gecombineerd met een verhelderende inleiding die ook aan lezers die minder bekend zijn met dit tijdperk de nodige context biedt. Want wat moet het ook saai geweest zijn soms, om maandenlang op zee te zitten, zonder enig vermaak, of met slechts een streepje land aan de horizon! En wat moet het tegelijk ook eng zijn geweest om – met de dreiging van gewelddadige zeerovers of andersoortige kapers – de overtocht te maken naar een ander werelddeel, terwijl je amper wist wat je te wachten stond. Het reisverslag als medium is als een raampje waardoor je het verleden in kan kijken: terug naar het dagelijks leven op zee in 1671, 1683 of 1694. Met alle banaliteiten, verschrikkingen en verrukkingen van dien.

Nettie Schwartz is neerlandica en zelfstandig onderzoeker met een bijzondere interesse in de vroegmoderne tijd. Zij is gespecialiseerd in de geschiedenis van zeventiende-eeuws Suriname.

Suze Zijlstra is gespecialiseerd in koloniale en maritieme geschiedenis. Ze is onderzoeksconservator bij Het Scheepvaartmuseum en universitair docent aan de Universiteit van Amsterdam.

Eindnoten

1 N. Schwartz en S. Zijlstra (red.), *Bestemming Suriname. Drie zeventiende-eeuwse reizen naar een vroege plantagekolonie* (Zutphen 2025).
2 Ibidem, 62.
3 Ibidem, 22 en 72.
4 Ibidem, 81.
5 Ibidem, 89.
6 Ibidem, 42-45.

RECENSIE: TE LAND EN TER ZEE
VENETIË EN HET MONGOOLSE RIJK

Pim Storm

Lorenzo Pubblici en Nicola Di Cosmo
Venice and the Mongols: the Eurasian exchange that transformed the medieval world
Vertaling door Sylvia Notini
Princeton University Press, 2026
Gebonden, €42,50
368 pagina's

Het eerste overzichtswerk over de contacten tussen het Mongoolse Rijk en de Venetiaanse Republiek: dat hadden Lorenzo Pubblici en Nicola Di Cosmo voor ogen. Na de originele Italiaanse publicatie in 2022 verscheen dit voorjaar de Engelse vertaling van Sylvia Notini. Met *Venice and the Mongols: the Eurasian exchange that transformed the medieval world* maken Pubblici en Di Cosmo hun ambitie waar, al kan de thematische analyse in het boek verder worden uitgediept.

Venice and the Mongols beslaat naast een inleiding en conclusie elf hoofdstukken, verdeeld over twee delen. Het eerste deel behandelt chronologisch de gedeelde geschiedenis van de contacten tussen de Mongolen en Venetië – en onvermijdelijk ook Genua, de aartsrivaal van de lagunestad. De grote angst voor de Mongoolse invallen veranderde in Europa in het midden van de dertiende eeuw in een fascinatie voor deze oosterse macht, die naast een mogelijke handelspartner vooral een potentiële bondgenoot tijdens de kruistochten was. In zeven hoofdstukken bespreken Pubblici en Di Cosmo de culturele, economische en politieke ontwikkelingen van deze transcontinentale relaties onder de Mongolen, evenals de periode die volgde op het verval van deze grootmacht tot halverwege de vijftiende eeuw.

Pubblici en Di Cosmo, met hun respectievelijke specialismen in de Zwarte en Middellandse Zee enerzijds en China anderzijds, vinden elkaar in hun gedeelde interesse in de contacten met Centraal-Azië. Hun samenwerking loont: de veelzijdigheid aan perspectieven is een van de grootste krachten van dit boek. De Mongolen en Venetianen komen beiden ruimschoots aan bod. Pubblici en Di Cosmo

bespreken bovendien nog tal van andere groeperingen: naast Genuese handelaars en Europese missionarissen drukten ook de Perzen in het Ilkhanaat, de Osmanen en de bevolking en dynastieën in China een stempel op de transcontinentale contacten van de dertiende tot de vijftiende eeuw. Aan de Venetiaanse handelscontacten met China kwam halverwege de veertiende eeuw een einde, toen de Chinese Mingdynastie de macht van de Mongolen terugnam. De nieuwe heersers verkozen maritieme routes boven de landinfrastructuur van hun voorgangers en in belangrijke havensteden als Quanzhou en Guangzhou voelden buitenlandse handelaars zich niet langer welkom.

De vier hoofdstukken van het tweede deel zijn thematisch ingedeeld. Hoofdstuk acht volgt het leven en de reizen van Marco Polo, die in 1271 met zijn vader en oom, Niccolò en Maffeo Polo, meereisde naar het hof van Koeblai Khan. Centraal staan de inhoud en het leven van *Il Milione*, het verslag van deze reizen dat Marco Polo in 1298 aan Rustichello da Pisa had gedicteerd en dat in de eeuwen nadien in Europa een enorm lezerspubliek bereikte.

In de laatste drie hoofdstukken diepen Pubblici en Di Cosmo de aard van deze contacten verder uit. Hoofdstuk negen behandelt de transcontinentale verbindingen die tijdens de *Pax Mongolica* (ca. 1250 - ca. 1350) tot stand kwamen door de ontwikkelingen van infrastructuur, de inzet van paarden en schepen, en de bescherming van handelaars, diplomaten en missionarissen. Pubblici en Di Cosmo behandelen ook de politieke en juridische verbondenheid door de vele verdragen en afspraken tussen de Mongolen en de Venetianen. De middelen voor deze diplomatieke en commerciële uitwisselingen komen aan bod in hoofdstuk tien, zoals de omgang met verschillende meeteenheden en valuta, belastingen en de inzet van tolken. Helaas volgen de paragrafen in deze twee hoofdstukken elkaar enigszins van de hak op de tak op door het ontbreken van deelconclusies of slotzinnen. Dat is jammer, want ze sluiten inhoudelijk goed op elkaar aan.

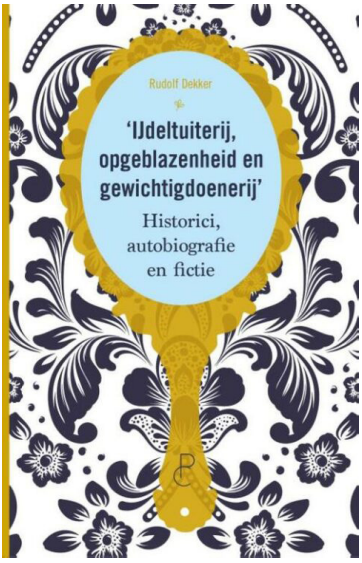
De analyse in hoofdstuk elf betreft de verhandelde goederen en slaafgemaakten. In tegenstelling tot de rest van het boek is dit laatste hoofdstuk voornamelijk kwantitatief. Het biedt een grondig overzicht van de financiële boekhouding van de Mongolen en de Venetianen, maar laat de ervaringen van de slaafgemaakten buiten beschouwing. Dat is een gemiste kans. Op zijn minst een reflectie op de schaarste aan bronnen had niet misstaan. Enkele voorbeelden van contacten met slaafgemaakten, zoals terug te vinden in de verslagen van Rubroeck en Marco Polo die de auteurs geregeld aanhalen, hadden een voorzichtig beeld kunnen schetsen van de mensen om wie het hier ging.

Zonde is de foutieve vermelding (p. 39) dat de franciscaanse minnebroeder Willem van Rubroeck door de paus naar de Mongolen was gestuurd. Hij reisde voor de Franse koning Lodewijk IX. Een dergelijke kleine fout kan in een tweede druk worden gecorrigeerd. Het doet overigens niet af aan de verdiensten van dit werk en (voor zover ik die kan beoordelen) de kwaliteiten van de Engelse vertaling uit het Italiaans. Lorenzo Pubblici en Nicola Di Cosmo hebben *Venice and the Mongols* geschreven als een handboek en voor die taak leent dit boek zich uitstekend. Het biedt een gevarieerd beeld van de contacten tussen het Mongoolse Rijk en de Venetiaanse Republiek, ingebed in een heldere context van bredere Euraziatische uitwisselingen vóór de opkomst van Europees maritiem imperialisme. Ook voor historici en specialisten is dit een goed naslagwerk. Voor hen was een wat ruimer thematisch tweede deel waarschijnlijk waardevoller geweest dan de nu overheersende zeven chronologische hoofdstukken.

Pim Storm is voormalig hoofdredacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift*. In 2025 rondde hij de onderzoeksmaster geschiedenis cum laude af aan de Universiteit van Amsterdam. Van september tot november onderzoekt hij als fellow bij het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome de veertiende-eeuwse correspondentie tussen de pausen en de Mongolen.

RECENSIE: WIE SCHRIJFT GESCHIEDENIS?
'IJDELTUITERIJ, OPGEBLAZENHEID EN GEWICHTIGDOENERIJ'. HISTORICI, AUTOBIOGRAFIE EN FICTIE

Tibbe Schreurs

Rudolf Dekker
'IJdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij'. Historici, autobiografie en fictie
Panchaud, 2025.
Paperback, €15,95
90 pagina's

Het nieuwste werk van Rudolf Dekker bracht mij een frisse blik op geschiedenis als discipline, nadat ik een semester vol interessante doch weinig tot de verbeelding sprekende geschiedfilosofische vragen voor de kiezen kreeg bij de vakken wetenschapsfilosofie en geschiedfilosofie. Deze frisse blik is niet gericht op de methodologische regels van het vakgebied, maar biedt juist een verkenning van de mensen achter de historiografie. In een beknopte 90 pagina's geeft Dekker in *'IJdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij'* een overzicht van (auto) biografische werken van historici. Een sfeer van 'ijdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij' hangt rondom de algemene autobiografie, zo gaf historicus Bernard Slicher van Bath (1910-2004) toe na het publiceren van zijn eigen autobiografie (p.35). Studenten kunnen volgens Dekker 'lering trekken uit de ervaringen van eerdere generaties' (p.79). In dit boekje probeert hij de lezer – in het bijzonder de nieuwe generatie historici – te overtuigen van de waarde van de persoonlijkere verhalen van historici.

'IJdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij' is een verhaal dat een indrukwekkend aantal egodocumenten gebruikt om thema's te bespreken zoals

geschiedvervalsing en vriendjespolitiek in de academische wereld. Dekker is gespecialiseerd in egodocumenten en heeft tientallen publicaties op zijn naam staan. In dit boek bespreekt Dekker de karaktereigenschappen van de historicus, de cultuur binnen de academische wereld en het effect ervan op de geschiedschrijving. Door het gebruik van al deze egodocumenten om een overkoepelend verhaal te vertellen, lijkt dit werk op *De storm die wij vooruitgang noemen* van historica Arianne Baggerman – genomineerd voor de Libris Geschiedenis Prijs 2025. In *De storm die wij vooruitgang noemen* laat Baggerman zien hoe mensen omgingen met de snelle veranderingen die plaatsvonden sinds de Franse Revolutie aan de hand van egodocumenten. Samen hebben Baggerman en Dekker ook een prijswinnend boek geschreven over een op zeer jonge leeftijd gestorven knul: *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798).*

In drie hoofdstukken bespreekt Dekker verschillende vormen van egodocumenten met een sterke relatie tot de geschiedschrijving. Het eerste hoofdstuk gaat over de autobiografieën van historici. Deze biografieën hadden veelal typische kenmerken die afweken van andere autobiografieën. Historici voorzagen ze van voetnoten en probeerden zich geregeld een beetje op de achtergrond te zetten door bijvoorbeeld de ik-vorm in zinnen te vermijden. Volgens Dekker kunnen biografieën ons iets leren over de manier waarop geschiedschrijving tot stand komt: ze geven ons de context waarin een historicus zijn onderzoek doet. De achtergrond van de academicus zou bepalend zijn voor diens verdere loopbaan. En naast de methodologie en het historiografische kader van de historicus is de academische cultuur ook zeker bepalend voor de geschiedschrijving. Bovendien is de academische wereld zeker niet in alles heel formeel en volgens de wetenschappelijke normen. Zo draait het volgens Dekker binnen deze wereld geregeld om macht en vriendjespolitiek.

Een opmerkelijke passage uit het boek gaat over Nicolaas Japikse (1872-1944). Japikse schreef de eerste Nederlandse autobiografie van een historicus. Zijn positieve houding tegenover de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog is niet onopgemerkt gebleven, zoals blijkt uit een aantekening in zijn biografie uit de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek: ‘zéér pro-Duits tijdens de oorlog’ (p.22). Dekker beschrijft in een levendige passage hoe Japikse het werk van andere historici heeft bemoeilijkt door een zeer kritische recensie te schrijven en hoe hier de flirt met het fascisme doorscheen.

De volgende twee hoofdstukken maken een uitstapje buiten de autobiografieën en bespreken respectievelijk het fenomeen van de familiegeschiedenis en de academische roman. Het hoofdstuk over familiegeschiedenis had mogelijk een passendere titel kunnen krijgen met betrekking tot geschiedvervalsing en de Tweede Wereldoorlog. Dekker besteedt namelijk veel aandacht aan auteurs van familiegeschiedenissen die hard hun best doen om donkere bladzijdes en foute beslissingen tijdens de Tweede Wereldoorlog goed te praten. Dekkers positie is in ieder geval helder: het vervagen van de lijn tussen goed en fout – gepaard met geschiedvervalsing – is schadelijk voor de geschiedschrijving en herinnering van de Tweede Wereldoorlog.

In zijn laatste hoofdstuk over academische romans komen opvallend weinig historici voor. Academische romans zijn fictieve verhalen over het werken en leven op de universiteit. Deze verhalen berusten geregeld op echte personen. Niet alleen biografieën leren ons iets over de plek waar onderzoekers geschiedenis schrijven, ook bij het kritisch lezen van een roman kan de lezer een beeld krijgen van de wereld van historici.

Door het kleine formaat en de grote hoeveelheid materiaal die besproken wordt,

hoeft de lezer geen uitgebreide verhalen van individuele auteurs te verwachten. En toch neemt Dekker soms uitgebreider de ruimte om één enkele biografie te bespreken. Uiteindelijk lijkt dit werk een startpunt waarna de lezer goed geïnformeerd de verschillende biografieën zelf kan lezen. Dekker laat zien hoe biografieën ons iets leren, maar ook worden gebruikt om fouten uit het verleden te vergoelijken. Ook laat hij zien dat een kritische lezing van academische fictie waardevolle informatie verschaft over de werkelijke academische wereld. Dekker sluit af met twee sterke aanbevelingen aan de lezer. 1. Verdiep je in de geschiedenis van de geschiedschrijvers omdat hier veel valt te leren. 2. Pak zelf de pen op en schrijf een (auto)biografie of houd een dagboek bij, want de geschiedenis van de geschiedschrijving is waardevol. Sterker nog: 'Als er niet snel wat oudere historici de pen oppakken, gaat er veel kennis over de geschiedenis van de geschiedschrijving in Nederland verloren' (p.40).

Van deze laatste oproep heeft Dekker mij zeker overtuigd. *'IJdeltuiterij, opgeblazenheid en gewichtigdoenerij'* staat vol leuke anekdotes, stof tot nadenken en is in één keer uit te lezen. In het kleine formaat zit alleen ook de zwakte. Een inleiding ontbreekt in het boekje; de lezer wordt gelijk in het diepe gegooid. Uit de conclusie kunnen enkele van Dekker zijn motieven worden gedestilleerd, maar ook deze is erg kort (een halve pagina). In de conclusie refereert Dekker voornamelijk aan het eerste hoofdstuk. Cohesie in het boekje is dus wat ontbreekt. Het notenapparaat is wel uitgebreid en geeft de lezer goed de mogelijkheid om schrijvers die voorbijkomen zelf verder na te lezen. Waarin het boekje uitblinkt, zijn corpus aan egodocumenten en de toepassing daarvan, is genoeg reden om het te lezen voor iedereen die meer wil weten over egodocumenten van historici.

Tibbe Schreurs is hoofdredacteur van *Skript Historisch Tijdschrift* en bachelorstudent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn historische interesses gaan onder andere uit naar gender, het lichaam en natuur.

ABSTRACTS

NICOLA VAN DER WAL

Suicide in early modern Europe was long considered a serious religious and legal transgression, but from the seventeenth century onwards a gradual process of secularisation changed how it was understood. This article examines eighteenth-century Amsterdam through notarial attestations of witness testimony recorded by notaries. Based on 59 attestations of completed suicides and six of attempted suicides, the analysis focuses on the deceased, the circumstances of discovery, and the explanations given. The spatial setting of events within household and neighbourhood contexts is also considered, showing how social control and proximity shaped both discovery and response. Findings show a clear tendency for suicide to be described in practical and medicalised terms rather than explicitly moral or religious ones in these notarial attestations. Neighbours and relatives are almost uniformly recorded as responding in a practical and supportive way.

PIA VAN DER SCHAFT

This article explores descriptions of effeminacy in Dutch spectator periodicals across the eighteenth century. The stereotypically effeminate fictional character known as the 'petit-maître' is used as a case study to explore physical and character traits attributed to the effeminate man. In this way, the historical meaning of effeminacy is mapped and its connections to national identity, race and the gender binary are traced. The case study provides insight into several concepts associated with moral decline, such as lavishness, inauthenticity and the transgression of social norms. By uncovering the internal logic within this associative thinking, the case study demonstrates the complex meaning of gender transgression in Dutch eighteenth-century moralising literature.

ZACHAROULA MOUZOURI

In 1974, the coastal suburb of Varosha in Famagusta was abruptly abandoned during the Turkish invasion of Cyprus. Its residents fled expecting to return within days. Instead, the city was sealed behind barbed wire and has remained largely inaccessible ever since. This article explores how the displacement of Varosha's inhabitants shaped a distinctive Greek Cypriot 'refugee' identity over the past five decades. Drawing on oral histories, photography, film, poetry, and political symbolism, it argues that this identity was not simply imposed by state narratives but emerged through a reciprocal process between displaced communities and political institutions. Emotions such as grief, longing, and moral injury were gradually translated into shared emotional styles, from documentary images to campaigns like Den Xehno (I Do Not Forget). By tracing how these emotional styles evolved, the article shows how Varosha became more than a lost city: it became a powerful site of memory shaping identity across generations.